

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут соціально-гуманітарного менеджменту
Кафедра української мови і літератури

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему «Експресивна функція синтаксем у романі С. Алексієвич
«Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього»

Здобувачки вищої освіти
За другим (магістерським) рівнем
2-го року навчання групи МУФ – 61
спеціальності 035 Філологія
освітньо-професійної програми
«Українська мова і література»
Явна Оксана Володимирівна

Керівник – кандидат педагогічних наук,
старший викладач
кафедри української мови і літератури
Національного університету
«Острозька академія»
Столяр Зоя Володимирівна

Рецензент – кандидат філологічних наук, доцент,
завідувачка катедри стилістики та
культури української мови
Рівненського державного
Гуманітарного університету
Шульжук Наталія Василівна

Острог, 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЕКСПРЕСЕМ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ	6
1.1. Основні поняття експресивного синтаксису в мовознавстві	6
1.2. Класифікації експресивних синтаксичних конструкцій.....	11
1.3. Роль засобів експресивного синтаксису в художньому дискурсі	15
Висновки до першого розділу.....	19
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТИПИ ЗАСОБІВ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ В РОМАНІ С. АЛЕКСІЄВИЧ «ЧОРНОБИЛЬСЬКА МОЛИТВА: ХРОНІКА МАЙБУТНЬОГО»	22
2.1. Функції еквівалентів речень у романі.....	22
2.2. Роль ремарок у прозовому тексті	30
2.3. Модальні синтаксеми в романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього»	36
2.4. Особливості обірваних (неповних) речень як засобу вираження експресивності.....	42
Висновки до другого розділу.....	49
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	56
СПИСОК ПЕРШОДЖЕРЕЛ.....	61

ВСТУП

Мова художніх текстів, сюжет яких ґрунтується на реальних подіях, є динамічною ознакою художнього стилю. Вона швидко і виразно відображає зміни в історії країни, в суспільстві, в авторському стилі письменників певної епохи, поєднуючи такі функції, як інформативність, естетика та експресія.

Однією з основних функцій художнього твору є експресивна. Експресію в художніх текстах визначають за наявністю експресивних мовних засобів, адже саме вони впливають на читача. Тому дослідження цих мовних засобів є основним завданням науковців, щоб визначити, які саме мовні засоби виражають експресію. Проте цю функцію можуть виконувати одиниці різних мовних рівнів, та нашу увагу ми зосередили на синтаксичному.

Над проблемами експресивного синтаксису як окремого напрямку синтаксичних досліджень в українському мовознавстві працюють І. О. Дегтярьова, А. М. Галас, Н. В. Гуйванюк, І. Я. Завальнюк, А. П. Загнітко, С. Я. Єрмоленко, Н. М. Івкова, Н. А. Коноplenко та ін. У вітчизняному журналістикознавстві фрагментарний розгляд цієї проблеми містять роботи І. С. Герман, С. П. Денисової, Л. І. М'яснянкіної, М. Г. Яцимірської та ін.

Тема Чорнобильської катастрофи була довгий час закрита для суспільства. Проте останні роки стали початком висвітлення цієї трагедії: почали знімати фільми та серіали, організовувати екскурсії, видавати художні та документальні книги. Однією з таких книг є роман С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього», де авторка розповідає історії людей, яких торкнула ця катастрофа: ліквідатори та їхні сім'ї, науковці, мешканці міста Прип'ять та приміських селищ.

Актуальність дослідження полягає в тому, що категорія експресивності й досі залишається предметом наукової дискусії, її активно

досліджують українські та зарубіжні мовознавці. Засоби експресивного синтаксису тісно пов'язані з когнітивно-дискурсною науковою парадигмою, яка вивчає взаємозв'язок мови та сприйняття людиною предметного світу. Важливо наголосити, що антропоцентризм є ключовим явищем для дослідження експресивної функції мови в художньому тексті, де людина та її сприймання ситуації є центральним образом художнього твору, а не сама ситуація.

Мета роботи – проаналізувати засоби експресивного синтаксису та функційно-стильове призначення їх у романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього».

Поставлена мета передбачає реалізацію таких **завдань**:

- проаналізувати праці науковців, які досліджували проблеми експресивного синтаксису;
- виокремити засоби експресивного синтаксису в художніх текстах;
- окреслити їх функційно-стильове призначення в романі С.Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього»;
- дібрати переконливі приклади для ілюстрації вищезазначених особливостей.

Об'єкт дослідження – синтаксеми, використані у романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього».

Предмет дослідження – структурні та функційні особливості засобів експресивного синтаксису.

Методи дослідження:

- *системний аналіз* – добір фактичного матеріалу та його групування;
- *описовий метод* – опис засобів експресивного синтаксису в романі;
- *контекстологічний аналіз* – для визначення впливу контексту на значення синтаксичних одиниць.

Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що вперше в українському мовознавстві здійснено спробу проаналізувати синтаксеми та засоби експресивності в романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього»; визначено структурно-семантичні та функційно-стилістичні особливості аналізованих синтаксем.

Практична цінність дослідження. Матеріали роботи можна використати під час викладання дисциплін у ЗВО, наприклад «Синтаксис української мови», «Лінгвостилістика», «Стилістика художньої літератури» та написання курсових і магістерських робіт.

Апробація результатів дослідження. Концепція роботи була представлена у двох доповідях: під час Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Пріоритети філологічної освіти» (Рівне, 2022 р.) (тема доповіді – «Функціонування модальних синтаксем у романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього»»); під час студентсько-викладацької щорічної конференції в межах Днів науки (16-20 травня 2022р., м.Острог, Національний університет «Острозька академія») (тема доповіді - "Експресивна функція синтаксем у художньому тексті").

Публікації: Основні положення дослідження відображено у статті «Функціонування модальних синтаксем у романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» опублікованій у «Студентських наукових записках Національного університету «Острозька академія»».

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаної літератури. Обсяг рукопису становить 53 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЕКСПРЕСЕМ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

1.1. Основні поняття експресивного синтаксису в мовознавстві

У художніх творах одиниці різних мовних рівнів можуть мати підвищену експресивну виразність. Тому для визначення рівня експресивності в тексті використовують засоби експресивного синтаксису.

На синтаксичному рівні мовна експресія не мала терміна, який би її вдало описав. Проте на початку 1960-х років з'явився термін «експресивний синтаксис», хоча саме поняття залишалося нечітким. Проблему експресивного синтаксису вперше поставив Ш. Баллі. Він та його наступники стверджували, що експресивний чинник є обов'язковою частиною будь-якого дискурсу. Р. Якобсон зазначав: «Так звана емотивна, або експресивна, функція...має своєю метою пряме вираження ставлення мовця до того, про що він говорить» [53; с.198].

Проблему експресивного синтаксису й експресивності розглядають протягом багатьох років. Проте єдиної думки щодо його статусу та тлумачення ще не знайдено. Експресивний синтаксис часто є об'єктом досліджень українських та зарубіжних мовознавців, а саме: А. Загнітка, Е. Береговської, Н. Гуйванюк, О. Золотової, В. Чабаненка, Р. Якобсона та ін. Ці дослідники вивчають експресивний синтаксис як напрям синтаксису.

Експресивний синтаксис сьогодні аналізують як мовну й мовленнєву категорії (С. Єрмоленко [17], О. Матвійчук [29] та ін). Синтаксис художнього тексту, який передбачає вивчення мовно-виражальних прийомів, образів в окремих творах та ідіостилі автора, посідає чільне місце в лінгвістичних працях уже багато десятиліть. Сучасні мовознавці досліджують функціонування окремих засобів синтаксичної виразності в художніх творах (Н. Конопленко

[26], Л. Томусяк [46], С. Харченко [48]), також загальну синтаксичну організацію художнього тексту (Н. Ладиняк [28], З. Омаєва [32], І. Шипова [50]).

За визначенням основного терміна в експресивному синтаксисі погляди лінгвістів розділились. На позначення синтаксичних конструкцій, які виражають експресію в тексті, використовують два поняття: „експресема” (В. Григор’єв, А. Марчишина, Т. Дроняєва та ін.) та „експресив” (Н. Лук’янова, Т. Трипольська, К. Святчик та ін.). Проте все ж більшість науковців схиляються до терміна «експресема», адже як зазначає О. Селіванова поняття «експресив» є омонімічним до типу мовного акту за ілокутивною силою, що є виявом привітання, співчуття, ставлення, вибачення, подяки, побажання [37].

Тому основною одиницею експресивного синтаксису дослідники визначають експресему. Н. Гуйванюк дає таке тлумачення цього поняття: «Експресема – це елемент лінгвостилістичної системи, мовленнєва одиниця, вжита в експресивно-стилістичній функції, яка суміщає в собі власне лінгвістичне значення з емотивним, аксіологічним, волюнтативним, естетичним, художньо-образним, оцінним тощо» [14; с. 91].

В. Яригіна визначає експресему як «мовну одиницю (звук, слово, морф, фразеологізм, метафоричний вираз, порівняльний зворот тощо), що характеризує певний предмет чи явище й передає його емоційно-оцінне сприйняття з метою впливу промовця на реципієнта й зосередження його уваги на сказаному». [54].

На нашу думку, більш доцільним є визначення Н. Гуйванюк, оскільки за допомогою експресивних синтаксичних конструкцій розкриваються різні значення для кращого розуміння мовлення осіб, та художнього тексту.

Науковці розрізняють експресеми різних рівнів: **фонетичні** (звукові повтори, алітерації, паронімія, парономазія, звуконаслідування, звуковідтворення, наявність специфічних звукосполук), **лексичні** (синонімія,

омонімія, антонімія та паронімія; використання іншомовних слів, запозичень, росіїзмів; неологізми, авторські новотвори, okazіоналізми та застаріла лексика; терміни, професіоналізми; діалектна лексика; розмовно-побутова лексика, жаргонізми, арготизми), **фразеологічні** (фразеологізми та одиниці з ідіоматичним значенням; прислів'я, приказки; крилаті вислови), **словотвірні** (афікси суб'єктивної оцінки (демінутивні суфікси, префікси, аугментативні суфікси); осново- та словоскладання), **морфологічні** (іменники у складі сегментних конструкцій; іменники спільного роду, значення яких виражає експресивні відтінки; стягнені та нестягнені форми прикметників; ступені порівняння, нанизування прикметників; слова категорії стану та імперативні форми; експресивні можливості часток, вигуків та їх форм) і **синтаксичні** (окличні, питальні та спонукальні речення; звертання, конструкції з чужим мовленням та діалогічне спілкування; вставні, вставлені та приєднувальні конструкції; нанизування однорідних членів речення; незакінчені, обірвані речення; паралельні конструкції, що змістовно наближаються до афоризмів).

Н. Гуйванюк вважає, що експресемами можуть бути одиниці різних рівнів мови, визначальними ознаками яких є логіко-емоційне підсилення, порівняно зі звичайними мовними одиницями, у яких не відбуваються формальні і семантичні трансформації [14; с. 91].

Категорія експресивності досі є предметом наукових дискусій українських та зарубіжних мовознавців. Поглиблення інтересу науковців до функціонування стилістичних засобів вираження мови, їхніх функційних особливостей призвело до дослідження засобів експресивності.

Часто співвідносять поняття «експресії» та «емоції». Одні мовознавці схиляються до думки, що експресія та емоційність позначають одне й те саме поняття, інші їх розмежовують. Основна відмінність емоції від експресії полягає в тому, що емоція неусвідомлена і спонтанна, а експресія має чітко мотивований, навмисний характер, який впливає на людину за допомогою

введення в текст спеціальних мовних засобів. В Енциклопедії української мови за редакцією В. Русанівського простежуємо таку думку: «Експресивність – властивість мовних одиниць підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, поставати засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб’єктивного увиразнення мови. Емоційне в мові завжди є експресивним, але не кожне експресивне явище належить до емоційних» [47; с. 170].

Експресію здебільшого тлумачать як семантичну категорію, для якої функція впливу є визначальною. Науковці вважають, що необхідно в емоційному факторі диференціювати два завдання: вираження суб’єктивного світу мовця, а також використання вербальних засобів впливу на реципієнтів.

В. Чабаненко вважає, що поняття експресивності та експресії – різні: «Якщо експресія – це інтенсифікація (збільшення, підсилення) виразності, то експресивність – це вже сама інтенсифікована (збільшена, підсилена) виразність, така психологічно й соціально мотивована властивість мовного знака, що деавтоматизує його сприйняття, що підтримує загострену увагу, активізує мислення людини, викликає напругу почуттів у слухача (читача). На наш погляд, «експресивний» треба розуміти як інтенсифіковано (збільшено, підсилено) виразний [49; с. 7]. Тобто експресія – це процес, а експресивність – це результат. Мовознавець також зазначає, що «експресія виявляється лише на мовленнєвому рівні», а «експресивність буває як мовленнєвою, так і мовною. Мовленнєва експресивність панує над мовною і є постійним джерелом збагачення останньої» [49; с. 8]. У своїй монографії В. Чабаненко тлумачить експресію як те, що породжується емоційністю та характерністю мовлення, а не те, що надає мовленню образності й емоційності. Експресія пов’язана не лише з образним й емоційним, а й із такими планами вислову, як волюнтативний, нормативний, ситуативний,

естетичний та семантичний. Вона є складною стилістичною категорією, яка спирається на комплекс лінгвістичних, соціальних і психічних чинників. Щодо емоційності, то вона тісно пов'язана з прийомом інтимізації, тобто із зближенням автора з читачем і базується на створенні своєрідної суб'єктивно-авторської лінії викладу [49; с. 193].

Л. Мацько дає таке визначення цього поняття: «експресивність (лат. *expressus* – вираження) є семантико-стилістичною властивістю мовних одиниць, психологічно і соціально вмотивованою, яка забезпечує цим одиницям повноцінне функціонування і створення стилістичного значення, фону, ефекту» [34; с. 189]. Дослідниця поділяє експресивність мовних одиниць на адгерентну й інгерентну. Інгерентна – це та, яка є постійною ознакою мовного знаку та притаманна йому в будь-яких контекстно-ситуативних умовах, натомість адгерентна експресивність формується тільки в певній ситуації та є інтенсивною виразністю мовного знаку. Серед експресивних засобів Л. Мацько виділяє й генетичні, які є давно сформованими й узвичаєними в мові (наприклад, тропи та фігури) [30; с. 325].

Ми погоджуємось із думкою науковиці, що експресивність – це здебільшого поняття семантико-стилістичне, адже тільки через певні мовні одиниці ми можемо побачити експресивність в тексті.

На думку Ю. Зоріної, для визначення категорій експресивності та емоційності важливою є інтонація [23; с. 28]. Це означає, що експресивним є речення, яке вимовляють з яскравою експресивною інтонацією.

Проте ми рідко можемо зрозуміти інтонацію мовців, хіба через ремарки. На нашу думку, інтонація в писемному мовленні досить суб'єктивне явище, оскільки кожен реципієнт може прочитати певну репліку, фразу по-різному. Тому розрізні емоційність та експресивність за допомогою інтонації в текстах є недоцільно.

В синтаксисі важливим є розрізнення експресивного та емоційного, з одного боку, і експресивного та стилістично забарвленого, з другого боку. Досить поширеною є думка про те, що експресія за своїм виявом є значно ширшим поняттям, оскільки емоція в мові завжди експресивна, але експресивне не завжди емоційне (пор.: [7; с. 121]).

Науковці розглядають експресивність як семантичну та стилістичну категорію, функцію мови та її одиниць. Мовленнєва експресія притаманна не тільки на фонетичному, лексичному, граматичному рівнях організації мовлення, а й більшою мірою на синтаксичному.

Отже, у найширшому розумінні поняття «експресивність» відображає специфічні якості одиниць, які пов'язані з тим, наскільки вони акцентують увагу на посиленні чи незвичайності вираження думки, емоції в мовленні. Відповідно до великої кількості досліджень у галузі експресивного синтаксису, можемо зробити висновок, що питання експресії, експресивності, експресивної лексики є дуже актуальними. Різноманітність визначень і проблема розмежування понять «експресія», «експресивність» і «емоційність» зумовлені тим, що дослідники мають різні точки зору і не можуть виділити єдиний варіант. Мова за своєю природою є експресивною, оскільки виконує як емотивно-конотативну, так і експресивну функцію. Експресивність, з одного боку, формується мовними нормами, а з іншого – відхиленнями від норм, що мають функційні, структурні та семантичні характеристики.

1.2. Класифікації експресивних синтаксичних конструкцій

Експресивний синтаксис як окремий напрям синтаксису в українському мовознавстві вивчають Н. Гуйванюк, А. Загнітко, С. Єрмоленко й інші лінгвісти.

Сьогодні вивченням цього напрямку займаються І. Дегтярьова, С. Єрмоленко, В. Ткачук. Цій проблем присвячені дисертаційні дослідження Н. Івкової «Фігури експресивного синтаксису в сучасній публіцистичній літературі» (2007), Н. Ладиняк «Естетична функція синтаксису прози Івана Багряного» (2007) та ін., що засвідчує великий інтерес лінгвістів до експресивних засобів вираження синтаксису української мови та літератури, зокрема, у творчості певних авторів або ж у певних літературних творах.

Засоби експресивності синтаксису — це синтаксичні конструкції, що характеризуються посиленою виразністю. Саме ця властивість дозволяє цим структурам не тільки описувати дійсність, але й прямо чи опосередковано оцінюють цю дійсність.

На сьогодні ще не визначений точний перелік засобів експресивного синтаксису, оскільки кожен художній текст може виявляти експресивність за допомогою будь-якої синтаксичної одиниці. Це залежить від авторського стилю письменника, епохи та літературного стилю.

Н. Гуйванюк відносить до цих експресивних синтаксем: конструкції з антиципацією (певне відхилення від лінійної послідовності елементів у реченні або тексті), структурування синтаксичних одиниць (обірвані, сегментовані та парцельовані конструкції, еліпсис), актуалізацію мовних засобів, яка тісно пов'язана з авторською інтенцією, синтаксичний паралелізм, часте використання складних речень із відношеннями мовного парадоксу чи антитези, порівняльні конструкції, художні та варіантні способи структурування висловлення (порядок слів, членування тексту) [12; с. 269].

Г. М. Акімова виокремила явища, які найчастіше відносять до засобів експресивного синтаксису: парцельовані конструкції, сегментовані конструкції, лексичний повтор із синтаксичним поширенням, питально-відповідні конструкції в монологічній мові, номінативні речення (переважно

ланцюжки номінативних речень), вставні конструкції, особливі випадки словорозташування та інші [29].

До експресивних синтаксичних конструкцій деякі мовознавці зараховують інтонацію, ритм, паузи, приєднувальні конструкції, прийоми порядку слів і речень, довжину речень, виражальний потенціал пунктуації [4; с. 97].

І. В. Голубєва не зараховує до списку експресивних синтаксичних побудов конструкції з експресивним розташуванням слів [10; с. 12].

Н. Пасік вважає, стилістичний потенціал мають усі синтаксичні одиниці: словосполучення, речення різного типу та форми зв'язку між членами речення, порядок слів, пряма й непряма мова, монологи, діалоги, полілоги, засоби ускладнення синтаксичних структур тощо. На думку науковиці, експресивними є всі синтаксичні фігури, більшість із яких засновані на законах симетрії, асиметрії (порушення симетрії) або синтаксичного паралелізму [33; с. 139]. Через можливості зміни в контекстах або ж за бажанням мовця, цей список експресивних синтаксичних конструкцій може збільшуватися.

Для розмовного мовлення характерні такі ознаки: невимушеність, спонтанність, які є джерелом експресії. Експресивні засоби в розмовному мовленні створюють емоційно-експресивне забарвлення, сприяють безпосередності, приватності, дієвості спілкування. До цих засобів відносять звертання, слова-речення, вставні і вставлені конструкції, діалогічні й полілогічні фрагменти, повтори.

А. Загнітко вважає, що «кваліфікація синтаксичних конструкцій із погляду експресії як спеціального прийому залежить: 1) від форми мовлення; 2) функціональної спрямованості мовлення», а існування експресивних конструкцій у синтаксисі слід пов'язувати насамперед із входженням розмовного мовлення в писемне. [20; с. 140]. Мовознавець відносить до

експресивних засобів синтаксису такі: парцеляцію, сегментацію, лексичний повтор із синтаксичним поширенням, питальні конструкції в монологічному мовленні, номінативні речення (переважно ланцюжки номінативних речень), вставлені конструкції, особливі випадки вживання словоформ. Інколи до цих засобів відносять ще еліпсис, антиеліпсис, усічення (недомовленість), беруть за основу економність та синтаксичну надлишковість структур [22].

Класифікація експресивних синтаксичних конструкцій О. Мороховського є досить ґрунтовно. Він поділяє експреси на три групи залежно від того, у який спосіб трансформована вихідна модель:

- 1) унаслідок скорочення, усічення вихідної моделі утворюються односкладні називні речення, асиндетон, еліпс та замовчування;
- 2) результатом розширення вихідної моделі є різні види повторів, вставні та вставлені конструкції, переліки однорідних членів чи однотипних предикативних частин;
- 3) унаслідок зміни порядку компонентів виникає інверсія, відокремлені члени, дистантне розміщення граматично пов'язаних членів [6; с. 122].

О. П. Сковородников вирізняє й системно аналізує такі різновиди експресивних конструкцій: економні (еліпсис, усічення (недосказаність) і надмірні (позиційно-лексичний повтор, антиеліпсис) [38].

Також до засобів формування експресивності відносять вигуки, які служать для безпосереднього вираження емоцій, почуттів та волі людини [48; с. 217-218]. Проаналізувавши літературу, ми визначили, що вигуки роблять мовлення яскравим, виразним, багатим на емоційні нюанси, за допомогою них оповідач втілює суб'єктивну модальність.

На думку мовознавців, у галузі експресивного синтаксису, експресивними можуть бути конструкції не тільки синтаксичного рівня мови, а й інших, наприклад фонетичного, лексичного, морфологічного. Вони

додають у конструкції додаткові емоційно-оцінні відтінки, увиразнюють мовлення.

На нашу думку, жодна класифікація із вищеназваних не є досконалою. Проте, якщо підсумувати та проаналізувати всі, то можна створити єдину класифікацію. Оскільки не всі елементи підходять під кожен тип художнього тексту. Наприклад, ритм підійде тільки віршованим творам, натомість в прозі його буде важко зафіксувати та визначити.

Отже, точний перелік синтаксичних засобів виразності не визначений, адже в будь-якому художньому тексті засобом вираження думки можуть бути морфологічні категорії, будь-яка синтаксична одиниця з особливою будовою, оскільки все залежить від стилю окремого автора, його наміри та світогляд. Проте більшість дослідників до експресивних синтаксичних конструкцій у художніх текстах зазвичай відносять: власне звертання, риторичні звертання, риторичні запитання, номінативні речення, неповні речення, обірвані (незакінчені) речення, парцельовані речення, вставні слова та конструкції.

1.3. Роль засобів експресивного синтаксису в художньому дискурсі

Сьогодні експресивні синтаксичні засоби перебувають у сфері все більшої уваги дослідників мови літературних творів. Адже експресивність є основною ознакою художнього стилю і важливим засобом впливу на реципієнта. Втілюючи ідеї в синтаксичну структуру, автор тексту передає своє ставлення до змісту твору, про який йдеться, щоб на синтаксичному рівні якомога краще розкрити авторську позицію, через яку проявляється мовна особистість та її суб'єктивні наміри.

Експресивний синтаксис художнього тексту посідає провідне місце в лінгвістичних працях уже багато десятиліть. Він вивчає мовно-виражальні прийоми, художні образи в окремих творах та ідіостилі автора. Предметами лінгвістичного дослідження багатьох мовознавців сьогодні є як функціонування окремих засобів синтаксичної виразності (Н. Конопленко [26], Л. Томусяк [46],

С. Харченко [48]), так і загальну синтаксичну організацію художнього тексту (Н. Ладиняк [28], З. Омаєва [32], І. Шипова [50]).

У синтаксисі, як однієї із форм художнього твору є зміст. Залежно від позиції експресивної синтаксичної конструкції, ми можемо простежити індивідуально-авторський стиль письменника, також його світогляд. Засобом експресивного синтаксису, через який можемо це простежити – порядок слів. Саме через експресами в тексті, читачі потрапляють під емоційно-експресивний вплив. І це не завжди залежить від наявності/відсутності експресивних елементів у художньому тексті. Адже експресивність залежить від інтенцій автора.

Експресивні конструкції представлені у формі мовлення (усного та письмового) з установкою впливу. Зазвичай це художні та публіцистичні тексти. До найбільш активно досліджуваної мовної категорії відносять експресивність, яка певним чином описує особистість автора, а також є потужним засобом мовного впливу на читача.

Синтаксис має надзвичайно широкий діапазон експресивних можливостей, що відображається в окремих словах, словосполученнях, синтаксичній сполучуваності виразів, типах зв'язку мовних одиниць, будові речень тощо. Письменники активно використовують ці можливості для досягнення конкретних цілей для кожного художнього тексту.

Для автора художнього тексту немає обмежень у застосуванні мовних засобів у творах. Він може додавати різні відтінки значень, змінювати слово за допомогою словотвірних способів, щоб надати йому експресивного забарвлення. Письменники часто вдаються і до творення авторських лексичних новотворів, які часто теж є експресивними синтаксичними конструкціями. У стилістичних дослідженнях художнього тексту, а саме в працях Г. В. Степанова, В. Б. Шкловського, науковці стверджують, що мовні засоби художнього тексту завжди свідомо добирає письменник, а їх ознаки і функції змінені відповідно до ідейно-естетичних потреб художнього твору [42; с. 26]; [51; с. 171].

Т. А. Космеда пов'язує категорію експресивності з прагматичністю висловлення та ставленням автора до дійсності і до реципієнта [27]. Думка науковиці є влучною, оскільки через ставлення автора до певних ситуацій, чи до

досвіду свого або інших він використовує певні мовні одиниці для опису особи чи події.

Усякий текст, на думку Є. М. Галкіної-Федорук, є потенційно емоціогенним, не завжди при цьому будучи емотивним. Дослідники зазначають, що всі емотивні засоби мови в художньому тексті – експресивні, але не навпаки [45; с. 62].

Для виконання експресивної функції в синтаксисі останнім часом почали досліджувати проникнення розмовно-побутового стилю мовлення в художній. Розмовні синтаксичні конструкції, які вливаються в художній текст, використовують для досягнення естетичної мети. Розмовні синтаксичні структури сприяють демократизації художнього мовлення, надають художньому творові певного динамізму, зближують читача з текстом, а інколи і створюють ефект присутності реципієнта у творі. Функціонування розмовних синтаксичних структур у художньому тексті мовознавці розглядають щонайменше в двох аспектах: по-перше, це місце і спосіб включення розмовної структури до художнього тексту; по-друге, це комплекс стилістичних функцій, які розмовна синтаксична структура виконує в художньому тексті.

Функціонування розмовних синтаксичних конструкцій яскраво простежуємо в романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього». Адже весь твір побудований на розповідях очевидців Чорнобильської катастрофи про цю сторінку в історії України та світу. Авторка мала можливість взяти інтерв'ю в цих людей, та передати письмово не тільки інформацію, а й емоції, тон розмови, дії мовців за допомогою певних синтаксичних конструкцій: модальних синтаксем, ремарок, обірваних (незакінчених) речень тощо. Саме завдяки цьому під час прочитання твору в читача з'являється враження, що він слухає історії цих людей.

На відміну від інших рівнів, синтаксис завжди експресивний, і вся його структура підпорядкована виразному відображенню емоцій або вираженню додаткового значення. Вдале використання виразних синтаксичних конструкцій сприяє розкриттю авторського задуму й детальному представленню об'єкта зображення, тому художній текст стає виразним,

емоційним.

Засоби експресивного синтаксису в мові художніх текстів відбивають ідіостиль автора та дають змогу окреслити поняття експресивного синтаксису. Н. Бойко зазначає, що функції експресивної лексики у художніх текстах «підпорядковані провідній – впливу на емоції та почуття адресата, що реалізується через емотивнооцінні мовленнєві акти» [2; с. 9].

Синтаксичні мовні засоби також активно залучають автори сучасних художніх текстів до виконання ідейноестетичної функції творів художньої літератури – їх мистецького призначення.

Рівень експресивності в художньому творі залежить від використання стилістичних та риторичних прийомів, фігур, або системи його образних засобів. С. Я. Єрмоленко наголошує, що “думка, народжуючись, втілюється в певній мовній формі; вона не існує окремо, щоб до неї добирався стильовий “одяг”; вона відразу народжується як стилістично-окреслене, призначене для конкретної сфери спілкування, зумовлене комунікативною метою висловлення” [18; с. 119].

Дослідники експресивного синтаксису вважають, що саме усне мовлення впливає на експресивні синтаксичні конструкції. Як зауважує Н. Івкова, наявність експресивного синтаксису в писемній українській мові можна пояснити граматичним ладом мови, оскільки він базується на розмовній мові та характеризується внутрішньою подільністю загальної одиниці. Наявність і різноманітність синтаксичних засобів виразності в художніх текстах залежить від творчої індивідуальності автора, його світогляду та ідейно-естетичної концепції [25; с. 56]. Дослідниця зазначає, що «з-поміж фігур, які постали наслідком розчленування цілісного висловлювання, складно виділити конструкцію, найхарактернішу для експресивного синтаксису, але чи не найактивніше у сучасних текстах виявляє себе процес сегментації, тобто членування тексту на окремі сегменти. Під сегментованими на сьогодні розуміються конструкції абсолютно різної семантико-синтаксичної природи» [24].

Т. Вавринюк відносить до експресивних синтаксичних конструкцій у художньому тексті звертання, «серед яких за стилістично-функціональною

ознакою найчастіше виділяють власне звертання і риторичні звертання» [3; с. 223].

У художньому дискурсі експресивне мовлення є засобом вираження психологічного стану мовця та посилення виразності [11; с. 113]. Функційне призначення експресивних конструкцій у художньому тексті передбачає кілька взаємопов'язаних актів: вплив, привернення уваги, вираження емоцій, акцент, виділення. Це різні аспекти однієї дії психологічного пресингу щодо адресата, хоч вплив на нього може бути м'яким та агресивним залежно від соціокультурних установок передбачуваної аудиторії.

Тому експресивні синтаксичні засоби сприяють смислового зосередженню й логічному вираженню думки, підкреслюють важливі елементи художнього тексту, інтерпретують зміст і розкривають глибинні смисли, породжують певну тональність, допомагаючи впливати на реципієнта.

Доведено також, що експресивні синтаксичні конструкції підкреслюють важливі елементи художнього тексту, виражають зміст і розкривають глибинний зміст, виробляють певну тональність, а отже, впливають на емоції читача. У художній прозі письменники вибирають із різноманітних мовних засобів той, який найкраще відповідає їхнім інтенціям. Отже, ці засоби стають експресивними в системі стилю.

Експресивні синтаксичні засоби дають змогу авторам передати найрізноманітніші емоції та впливати на читача. Синтаксичні одиниці у художніх творах покликані слугувати засобом зображення емоційного стану героїв, створюючи логіко-емоційне підкріплення та додавати динамізму оповіді, не ускладнюючи сприйняття інформації. Це дає можливість автору створити емоційний зв'язок із читачем, посилюючи експресивність тексту. Також експресивні синтаксеми в художніх творах є засобом привернення уваги читача, посилення логічного й емоційного впливу на нього, надання тексту динамічності, достовірності та виділення окремих моментів у розповіді.

Висновки до першого розділу

Отже, проаналізувавши теоретичний матеріал, праці науковців, беручи

за основу художньо-документальний роман С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього», бачимо, що проблема експресивності в мовознавстві є актуальна. Мовознавці повністю чи частково висвітлювали і висвітлюють цю проблему у своїх наукових доробках. До них належать: Н. Гуйванюк, П. Дудик, С. Єрмоленко, А. Загнітко, Н. Конопленко, Н. Ладиняк, О. Матвійчук, Л. Мацько, С. Харченко, В. Чабаненко та інші.

Досі між мовознавцями немає одностайності у визначеннях понять «експресивність», «експресія» та «емоція». На нашу думку, експресія – має чітко вмотивований, умисний характер, вплив на людину через уведення до тексту спеціальних мовних засобів, а ось емоція – ненавмисна, спонтанна, це «порив душі». Експресивність – це виражально-зображувальні якості мови, які відрізняють її від звичайної, стилістично нейтральної, роблять мовленнєві засоби емоційно забарвленими. Щодо диференціації понять «експресивність» та «експресія», то більше схилиємось до думки В. Чабаненка, що експресія – процес увиразнення, збільшення, а експресивність – результат.

Експресивність може бути виражена на різних мовних рівнях: фонетичному, лексичному, фразеологічному, словотвірному, морфологічному та синтаксичному. Проте реалізація на синтаксичному відрізняється від інших мовних рівнів. За допомогою експресивних синтаксичних конструкцій мовець може передати не тільки певну інформацію, а й свої почуття, емоції.

Питання класифікації засобів експресивності в синтаксисі є теж досить неоднозначним. Адже, класифікацій є дуже багато, основні ми назвали у дослідженні, проте немає єдиної, оскільки лінгвісти поділяли експресивні синтаксичні конструкції за різними критеріями.

Експресивна функція, на нашу думку, найкраще реалізується в художньому тексті. Саме це середовище є природним для експресії. Що

більше автор використовує художніх засобів, риторичних фігур, стилістичних прийомів, то твір вважають більш експресивним. Основною експресивних синтаксем в художньому тексті – вплив на читача, на його емоції, почуття, а також зближення реципієнта з твором. Важливий вплив на розвиток експресивного синтаксису в літературі мало входження розмовного мовлення в писемне. Це дуже актуально для нашої роботи, оскільки художньо-документальний роман С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» ґрунтований на розповідях очевидців про Чорнобильську трагедію. Він є яскравим прикладом для дослідження синтаксичної експресії, оскільки містить у собі конструкції, які вказують на стан, почуття, емоції мовця, або ж описують їх.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТИПИ ЗАСОБІВ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ В РОМАНІ С. АЛЕКСІЄВИЧ «ЧОРНОБИЛЬСЬКА МОЛИТВА: ХРОНІКА МАЙБУТНЬОГО»

2.1. Функції еквівалентів речень у романі

Для розмовно-побутового стилю мовлення характерне невимушене спілкування, живий обмін думок. П. С. Дудик зазначає, що цей стиль мовлення «представлений своєрідними для цього стилю мовними особливостями — фонетико-інтонаційними, лексичними, фразеологічними, морфологічними й синтаксичними». [22] Він зазвичай має усну форму вияву, проте також реалізується у писемній. Для нього характерна широка варіантність висловлювання, що дозволяє мовцям по-різному говорити про те саме (або майже те саме). Варіантні форми, які збігаються, є семантично близькі, або відрізняються більшою чи меншою мірою за стилем і функціями. До граматичних особливостей розмовно-побутового стилю (за П.С. Дудиком) належать:

- речення різного типу, починаючи від однослівних і до найбільш розгорнутих складних конструкцій: *Я з багатьма про це говорив... Хто ж ми? Хто?* [1; с. 140];
- найрізноманітніші структури власне неповного речення, еліптичного, також і незакінченого, обірваного: *Вирок...* [1; с. 12]; *Чи воно одне й те саме...* [1; с. 14];
- неускладнені прості речення, тобто речення, які, зокрема, не мають у своєму складі дієприкметникового, прикметникового чи дієприслівникового звороту: *Труну вимостили зсередини фольгою.* [1; с. 91];

- найтиповіші вставні чи вставлені одиниці: *Саркофаг споруджували поспіхом, конструкція унікальна, **напевно**, інженери-розробники з Пітера можуть нею пишатися.* [1; 11] ***Слава Богу** — живі!* [1; 53] *Не, **кажуть**, щось таке, що на землі лежить і в землю лізе, а побачити не можна.* [1; с. 44];
- слова-речення: *Так... Так! Бо ми були щасливі...* [1; с. 142] *Ні!* *Нас бояться!* [1; с. 111];

Ми вирішили детальніше дослідити слова-речення в романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього». Адже цей твір ґрунтується на обширних інтерв'ю з очевидцями та потерпілими від Чорнобильської трагедії: ліквідаторами та їхніми близькими, вимушеними переселенцями з уражених радіацією регіонів та самоселами "зони", посадовцями, від рішень яких залежали долі десятків тисяч людей, та дітьми, котрі вже народилися приреченими носити звання «чорнобильця».

Уперше звернув увагу на ці конструкції М. Поспелов, який і назвав їх словами-реченнями та розглядав як підтип односкладних утворень [10; с. 79]. Є. М. Галкіна-Федорук не відносить їх ані до двоскладних, ні до односкладних, оскільки вони не мають членів речення. Слова-речення, на її думку, не достатньо точний термін, адже однослівними можуть бути і називні, і безособові речення. Як вважає науковця, найхарактернішою рисою таких конструкцій “є не тільки їх синтаксична не розчленованість, а й абсолютна їх неподільність на звичайні структурні склади – підмет і присудок” [41; с. 438]. Тому О. Галкіна-Федорук пропонує термін «неподільні речення» для цих конструкцій [41; с. 438-441].

В українському мовознавстві ці конструкції найдетальніше дослідив П. Дудик, який зараховує їх до еквівалентів речення [15; с. 73] і називає словами-реченнями [15; с. 289]. Лінгвіст зазначає, що “слова-речення є своєрідними з різних поглядів: синтаксичного – не мають будови речення, будь-яких його

членів, не поширюються за допомогою пояснювальних слів; морфологічного – виражаються переважно службовими словами, і лише деякі типи повнозначних речень репрезентують їх; функціонально-змістового – через синтаксичну нечленованість не містять у собі значення диференційовано вираженого суб'єкта і об'єкта дії, самої дії, різних ознак, кількостей тощо” [15; с. 290].

Також термін “слова-речення” використовує у своїх працях Н. Шведова, але зараховує їх не до еквівалентів, а до відносно незалежних висловлювань [50; с. 420].

І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська зазначають: “Очевидно точніше визначати такі конструкції все-таки не реченнями, а висловлюваннями чи комунікатами, бо вони передають категорії ствердження, заперечення, питання (логічні), спонукання, емоції, оцінки (модально-емоційні). За способами вираження такі конструкції можна назвати неповнозначними комунікатами, бо вони виражаються переважно неповнозначними словами – частками” [39; с. 292].

Цей вид експресивних синтаксичних конструкцій використовують тільки в усному мовленні, а точніше в діалогах. І слова-речення можуть бути однакові, проте передавати різну інформацію. Вони можуть виражати ствердження, заперечення, запитання, спонукання, емоційну оцінку тощо. Відповідно до цього мовознавці поділяють слова-речення на стверджувальні, заперечні, питальні, спонукальні, емоційно-оцінні, слова-речення у функції структур мовного етикету.

Стверджувальні чи заперечні слова-речення стають експресивними, коли виражають емоційний відгук мовця на вислів співрозмовника. Стверджувальні слова-речення такої структури становлять особливу форму відображення і пізнання об'єктивної дійсності. Найчастіше у романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» простежуємо

стверджувальні експресивні синтаксичні конструкції. Стверджувальну інтонацію у цьому романі виражають такі слова-речення: так, добре.

Проте найпоширенішим є слово-речення **Так**, яке може набувати у текстах різних семантико-синтаксичних значень. Найчастіше ця стверджувальна конструкція виражає позитивну відповідь, емоційне піднесення та впевненість:

*Як я, дак відмовивсь, у мене жінка молода, не наваживсь, а хлопці випивали по двісті грам і їхали... **Так...** (Помовчав). Повернулися живі — значить, усе нормально. [1; с. 79]*

*Страх з'явився не зразу, його ми довго в себе не впускали. Абсолютно точно... **Так... Так!** [1; с. 137]*

*Навіть гордість відчував, що я ось такий — можу. Здатен! **Так... Так!** [1; с. 139]*

*А ми сміялися... **Так... Так!** Бо ми були щасливі... [1; с. 142]*

*Записуйте, записуйте... **Так... Так!** Усе зітреться з пам'яті, зникне. [1; с. 146]*

А інколи ця синтаксична конструкція виражає роздуми:

***Так...** За реальністю не вженеєшся... [1; с. 38]*

*Тому треба берегти те, що маємо. Відновлювати. **Так...** Звичайно... [1; с. 149]*

Для підсилення змісту підтвердження також використовують дублювання цього слова-речення: — *Оце **так-так!** [1; с. 20]*. В цьому прикладі простежуємо ще й здивування мовця.

Одним із слів-речень, які вказують на підтвердження є слово **Добре**, що означає підсилення попередньої думки співрозмовника для його переконання: *Хата тепла. Лампа горить. **Добре!** [1; с. 58]*

До наступної групи слів-речень мовознавці зараховують заперечні нечленовані комунікати, якими виражають незгоду із чийось

висловлюванням. І найхарактернішою синтаксичною одиницею є слово-речення **Ні**, яке також може набувати різних значень залежно від контексту. Наприклад: *Ні, досить! Закінчую! Не годен! **Ні!*** [1; с. 51]; ***Ні!** Нас бояться!* [1; с. 111]. У першому висловлюванні **Ні** означає підтвердження попередньо сказаної думки. А в другому реченні **Ні** заперечує попередню думку.

Зміст і емоції заперечення можна підсилити в мовленні за допомогою правильного вибору інтонації. Якщо **Ні** подвоюється (**ні-ні**), вираз стає більш емоційним:

— *А може, вони з Кургана? Кулябські? — **Ні-ні. Наші.*** [1; с. 71]

— *Ви вагітна? — **Ні-ні!** — Я так злякалася, щоб нас, бува, хто не почув.* [1; с. 20]

До категорії експресивних синтаксичних одиниць також належать питальні слова-речення, які мають різні питальні інтонації та різні логічні модальні відтінки, вони можуть виражатися у стверджувальній або заперечній формі (слова так, ні або їх синоніми), а також модальні слова добре, правда, займенники хто, що, займенникові прислівники як, де, коли.

У романі Світлани Алексієвич "Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього" найчастіше питальні слова-речення виражені риторичними питаннями, оскільки мовці зазвичай розповідають від свого імені та ведуть монолог. У цьому творі немає питальний слів-речень, які виражаються у стверджувальній чи заперечній формі. Проте є багато інших експресивних синтаксичних питальних конструкцій.

Питальні слова-речення, а саме модальні слова, мовець використовує, коли очікує почути відповідь, що підтверджує факт, який він уже знає: *І наче соціалізм кончився, живемо при капіталізмі. Цар вернеться. **Правда?!*** [1; с. 59].

Для передачі різних відтінків емоцій у мовленні, герої роману «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» С. Алексієвич найчастіше

вживають питальні слова-речення, виражені питальними займенниками **хто**, **що** у поєднанні з прийменником **про** та часткою **ну**. Контекст та інтонація допомагають зрозуміти функцію, яку виконує те чи те слово-речення. Наприклад, використовуючи те саме питальне слово, але за певних умов мовлення, мовець передає різні почуття: паніку, здивування, нерозуміння, розчарування, обурення, відчай тощо:

*Чи воно одне й те саме... **Про що?** [1; с. 14];*

*«**Ну то й що?** — думала я. [1; с. 28];*

*Тримало за руку. **Що?** Відчуття тайни. [1; с. 32];*

*Не чути жодної бджоли! **Що?** Що таке? [1; с. 37]*

***Він — хто?** Убивця? Бандит? Злочинець? [1; с. 25];*

*Щоб відповісти на питання, як нам тут жити, треба знати: хто винен? Ну **хто?** [1; с. 127];*

*Мене часто мучать сумніви... Я з багатьма про це говорив... Хто ж ми? **Хто?** [1; с. 140].*

Найчастіше використовують питальні слова-речення після розповідних речень, для того щоб з'ясувати причину дії, згаданої в попередній синтаксичній одиниці, наприклад: *Стала коло вікна й кричала: «**Чому? За що?**» Дивилася на небо й кричала... [1; с. 24]; «Усі пишуть. А ви тут живете й не пишете. **Чому?**» А я не знала, як про це писати, з яким інструментом і з якого боку підступитися. [1; с. 32] Але... **Чому?** Нема відповіді... [1; с. 75]. З'ясувавши те чи те явище, мовець не тільки чекає інформації від співрозмовника, а й сам шукає відповідь на запитання, інколи і відповідає.*

Питальні синтаксичні конструкції також часто виражені займенниковими прислівниками як, де, коли. Їх використовують для того, щоб з'ясувати обставини дії. Але і часто, як у романі Світлани Алексієвич "Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього" використовують як

риторичні фігури, для експресії, наприклад: «П'ятнадцять хвилин, як умер». **Як?** *Я цілу ніч була в нього.* [1; с. 24];

Прикинутися неживим? **Чи як?** [1; с. 116];

«*Чи можна нам зарадити?* **І як?** *Переселити народ до Австралії чи Канади?* [1; с. 132];

— *Ти мені з неба впав.* — **Як?** — *Дощ пішов, і ти мені просто в руки впав.* [1; с. 256];

От куди він щезає? **Де?** *А так же вмирати не хотів.* [1; с. 260];

Щось подібне зі мною вже колись бувало. Але — коли? *Я не пам'ятаю...* [1; с. 259]. Саме ця риторичність додає експресії та впливає на почуття реципієнта.

Щодо спонукальних синтаксичних конструкцій, то їх рідше простежуємо в романі, оскільки роман ґрунтовано на інтерв'ю очевидців. Проте кілька вжито у тексті під час розповідей самих мовців: **Ану ж уб'ють!** [1; с. 71]; *Завтра їду до батьків. Завезу дітей. Ану ж захворіють, ніколи собі не прощу.* [1; с. 208] Ми визначили, що здебільшого ці слова-речення вживають для привернення уваги слухача.

Найбільше у творі виявлено синтаксичні конструкції виражені емоційно-оцінними словами-реченнями, які підтверджують мовну експресію в художньому мовленні. Саме за допомогою цих одиниць мовці можуть якнайповніше передати свої емоції, почуття та реакцію на ті чи ті явища або ситуації. Часто емоційно-оцінні слова-речення виражені вигуками або модальними словами. Ці синтаксичні конструкції виражають ставлення мовця до висловленого. Щодо використання вигуків як виразників експресії, Л.І. Мацько зауважує: «Уміле використання їх (вигуків) у тематичному контексті і у відповідній ситуації урізноманітнює мовлення, робить його емоційно-насиченим і виразним, барвистим, надає йому щирості й безпосередності живого спілкування» [31; с. 20].

У романі «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» емоційно-оцінні слова речення найчастіше виражають:

- сум, горе, печаль і страх, наприклад: *Не хотіли ми їхати. Ой не хотіли!* [1; с. 55]; *«Ой ні, — плачу, — ніжки болять, колінця болять, а коровку не оддам. Моя годувальниця».* [1; 58] *Болить, жіночки... Ой як мені болить! Тра' тихо... Домовину несуть тихо... Обережно...* [1; с. 62]; *Божє мій! Там мої діти. Що з ними?* [1; с. 18];
- радість, подив, щастя, захоплення, наприклад: *Та тобі всяк чорнобилець на пальцях почитає. Ха-ха-ха...* [1; с. 56] *Я вже десять прожив. Ха-ха!.. (Сміється).* [1; с. 212]; *О! Гляньте-но в вікно: сорока прилетіла...* [1; с. 45]; *Або вбереться опудалом, бігає за всіма й полохає: «О-о-о! Я — радіація! О-о... Я — радіація!»* [1; с. 258];
- зв'язок думок: *А червоне — на любов, синє — щоб жити довго. О-о-о! Як я... Живу й живу.* [1; с. 158].

Стосовно слів-речень у функції структур мовного етикету, ми їх не виявили у творі. На нашу думку, це пов'язано із тим, що у романі С. Алексієвич немає діалогів. Сам твір побудований на монологіях-інтерв'ю очевидців Чорнобильської катастрофи, тому цих етикетних формул не спостерігаємо.

Отже, у романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» ми простежили достатню кількість слів-речень, які вказують на те, що основою твору є розмовно-побутовий стиль мовлення. Адже цей текст – це збірник розповідей свідків однієї з найстрашніших техногенних катастроф світу: ліквідаторів, дружин ліквідаторів, жителів м. Прип'ять, учителів та вчених. Нечленовані комунікати є важливим засобом мовної експресії в художньому тексті, оскільки через них автор передає почуття, думки та переживання героїв.

2.2. Роль ремарок у прозовому тексті

Художній текст часто є досить неоднозначним для розуміння реципієнтами. Одне і те ж слово, фразу або навіть розділ твору кожен читач може розуміти по-різному. В романі «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» Світлана Алексієвич використовує ремарки для пояснення стану, емоцій, дій чи умов перебування мовців. Ці синтаксичні конструкції найчастіше використовують у драматичних творах, та авторка сміливо і дуже влучно використовує їх у художньо-документальному романі.

Тому в художніх текстах, часто драматичних, і рідше в прозових використовують ремарки, «які доповнюють уявлення читача про співрозмовника персонажа, уточнюють його репліки, допомагають осмислити глибинний підтекст, приховані в них значення. Часто використовуються дієслова конкретно-образної семантики: прошепотів, випалив, бурмоче, гаркнув, відрізав, сипить, пробурчав, зронила і т. ін.; дії, що супроводжують мову: обернувся, задумався, розгубився, здивувався, махнув рукою і т. ін.; а також прислівники і дієприслівники, що характеризують персонаж з будь-якої сторони: з посмішкою, без запинки, помовчавши, грубо додав тощо. Думка про те, що «різноманітність лексичних форм вираження засобів введення прямої мови більшою мірою властива вітчизняній мові, ніж англійській», вже думки висловлювали в науковій літературі [1; с. 19].

Репліки мовців супроводжуються ремарками, які пояснюють їхню вимову та дозволяють з'ясувати наскільки правильно передано їхнє мовлення. Відповідно до визначення словника ремарка «містить стислу характеристику обставин дії, зовнішності та поведінки дійових осіб» [40; с. 500]. Ці конструкції є досить значними в тексті, оскільки вони вказують не тільки на почуття чи стан мовців, а й на їхню позу, міміку та жести. А також ремарки показують і ставлення автора до героїв чи ситуації, інколи навіть можна побачити автобіографічні елементи через них.

Ремарка, вступаючи у взаємодію з репліками діалогів, стає «своєрідним посередником у комунікативному акті між героєм (*суб'єктом мовлення, адресантом*) і читачем (*суб'єктом сприймання, адресатом*)» [14; с. 260].

Ремарки доповнюють думки читача про мовця, висвітлюють його репліки, допомагають зрозуміти їх прихований зміст. У романі "Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього" сама авторка є первинним реципієнтом, оскільки вона записує кожне інтерв'ю, кожен спогад, емоцію. А читачі спостерігають за тим, як спостерігає письменниця. Хоча, на нашу думку, авторка намагається максимально зблизити персонажів із читачами, особливо через ремарки. Оскільки читач бачить не тільки саму історію, а й експресію, що є досить інтимним у художніх творах, ґрунтованих на реальних подіях із реальними людьми.

За функцією мовознавці виділяють інтродуктивні ремарки та супровідні. **Інтродуктивні** називають час, місце дії, обставини, за яких відбувається та чи та подія, також описує місце: *На порозі хати, мов до фотографії, з нею поряд сиділи п'ятеро її дітей і кіт Метелиця, якого вони вивезли з собою.* [1; с. 73]. **Супровідні** ремарки описують мовлення героїв, невербальну поведінку (*жести, міміка, пози*), почуття, переживання мовців: *Я запам'ятовувала... (Говорить, як непритомна).* [1; с. 201]

У романі С. Алексієвич більшою мірою переважають супровідні ремарки, які є більш характерні для експресивного синтаксису. Цей вид ремарок ми класифікували за трьома ознаками: за способом вираження, за будовою та за семантичним наповненням.

Тому за способом вираження ми поділили ремарки на:

- **Дієслівні:** *А як умер, ні разу не покликав... Ні разу... (Плаче).* [1; с. 16]; *Один бутель, два бутлі... Гроші нікому не інтересні були. (Сміється).* Як при комунізмі... [1; с. 86]; *У гостях ми тут... (Заплакала).* [1; с. 159]; *Мабуть, якби нас не випускали звідси, поставили міліцейські кордони, чимало з вас би заспокоїлося.*

(*Зупиняється*). [1; с. 214]; Пам'ятка для колгоспів... (*Читає*). [1; с. 151]; Треба написати чесно. Все написати... (*Замислюється*). [1; с. 233].

- **Прислівникові:** Повзаю біля могили навколішках... Завжди навколішках... (*Безладно*). [1; с. 27]; Якщо я злочинець, то чому я вбивав власну дитину? (*Далі неврозумливо*). [1; с. 228].

- **Прислівниково-дієслівні:** Мені кожної хвилиночки було жаль... Хвилиночки, і то жаль... (*Довго мовчить*). [1; с. 22]; Я боюся, коли багато людей. Як на вокзалі. Під час війни... (*Заплакала ридма і вмовкла*) [1; с. 70]; Хіба є що страшніше за людину? (*Знову вмовкає*). [1; с. 71]; Я бачив, як їх назавтра вантажили. Теж не зняв... (*Несподівано засміявся*). [1; с. 119].

- **Іменниково-дієслівні:** Або: «Не вбивай нашу Жульку. Вона хороша». (*Заплющує очі*). [1; с. 80]; Моя історія? Коментар до цього... (*Показує на фотографії*) [1; с. 217].

- **Дієприслівникові:** Така малесенька. Кришенятко. (*Задихаючись*). [1; с. 27]; Звичайне... Нормальне... (*Захопившись, веде далі*). [1; с. 100]; Хай старі... Хай мертві... Вони будуть відповідати, вони — злочинці! (*Помовчавши*). [1; с. 238].

Проаналізувавши всі ремарки в тексті, ми визначили, що більшість ремарок виражені дієсловами теперішнього часу. На нашу думку, це пов'язано із тим, що авторка намагалася передати всі емоції в реальному часі, щоб кожен читач відчув себе, сидячи поруч із мовцями.

За будовою ми поділили ремарки на прості та складні.

- **Прості ремарки** складають з одного повнозначного слова, наприклад: Я згодна, щоб вона стала піддослідним жабеням, кроликом піддослідним, аби тільки вижила. (*Плаче*). [1; с. 94]; Я збагнула, не зразу, а кілька років потому, що ми всі співучасники... Злочину... (*Мовчить*). [1; с. 193].

- **Складні ремарки** складаються з двох і більше повнозначних слів: Не наше кохання... (*Знову намагається не заплакати*) [1; с. 95]; І,

взагалі, про людину жахливе щось дізнався. А їй яково мене бачити? (*Якийсь час мовчить*). [1; с. 116].

У романі «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» С. Алексієвич використовує в більшості синтаксичних конструкцій прості ремарки, які найчастіше виражені дієсловами.

Щодо семантичного наповнення, тут ми виділили кілька груп, залежно від того, яку емоцію або стан мовця описує авторка. У творі ми виокремили наступні семантичні групи:

Ремарки, що виражають емоцію суму, плачу, розпачу: Відкіль та біда береться? (*Плаче*). Нетривке життя наше... [1; с. 45]; Село пусте... А птахи тут всякїї... Літають. І лось іде хоч би що... (*Плаче*). [1; с. 46]; «Де стоїте, там і радіація». Так це ж усенька земля?! (*Втирає сльози*). [1; с. 69]; Посадила я дітей уранці на Астрахань, наказала, щоб їх везли, як кавуни, дверей не відчиняючи. (*Спершу мовчить. Відтак довго плаче*). [1; с. 71]; Більше говорити не буду... Заплачу... (*Але додає ще кілька слів*). А птахи тут такі, як і у нас. І пам'ятник Леніну стоїть... (*Уже біля воріт, прощаючись*). [1; с. 74]; Не наше кохання... (*Відвернулася до вікна й тихо плаче*). [1; с. 95].

Ремарки, що виражають емоцію мовчання: Як він? Як вони всі? Вони будуть жити? Жити... (*Мовчить*) [1; с. 18]; Менша Наташа, їй було чотирнадцять років, дуже плакала й боялася. Але шпик із її кісток підійшов найкраще... (*Вмовкає*). [1; с. 21]; Просив, мабуть, щоб я не плакала. Знак подавав звідти... Зверху... (*Затишає надовго*). [1; с. 26]; Хто підкаже? Повзаю біля могили навколішках... (*Надовго стихає*). [1; с. 27]; Як я, дак відмовивсь, у мене жінка молода, не наваживсь, а хлопці випивали по двісті грам і їхали... Так... (*Помовчав*) [1; с. 79]; В одному інституті... (*Закурює цигарку й мовчить*). [1; с. 98]; Поховали його колодязь, його сад... (*Мовчить*). [1; с. 100]; Дружина навіть листа не прислала. За півроку — жодного листа... (*Зупиняється*). [1; с. 102]; А в камері довічного ув'язнення ніхто не згадує про термін... (*Мовчить*). [1; с. 215]; Згадати трагедію стало загальником... Кочовим штампом! Страшилкою! (*Закінчує з розпукою і надовго замовкає*). [1; с. 166]; Донесе чи не донесе? Кожен робив свій вибір... (*Якийсь час мовчить*). [1; с. 244] Він довго вмирав... Цілий

рік... Не могли ми розлучитися... (*Довго мовчить*). [1; с. 260]; Очі отакенні... От коли він злякався... Еге ж... (*Знову вмовкає*). [1; с. 263]; Я так далеко зазирнула, може, вже поза смерть... (*Спинається*). [1; с. 264]; Може, не треба мого імені. Молитви читають у тайні. Подумки... (*Вмовкає*). [1; с. 269].

Ремарки, що виражають емоцію радості, сміху, щастя: Якби не лежав тут, то жив би в другім місці. І я з ним. (*Враз весело*). [1; с. 46]; Офіційна моя там посада — командир роти охорони... Щось наче директор зони апокаліпсису. (*Сміється*). [1; с. 87]; Так «світиться», що його ні в тюрму, ні в лікарню, ні на люди. (*Сміється*). [1; с. 102]; «Ех, бариня-судариня... Моя ти бариня...» (*Сміється*). [1; с. 155]; Купалися. Ха-ха... (*Знову сміється*) [1; с. 211]; Якщо за п'ять років не вимремо... Ха-ха!.. (*Сміється*). Жартики всякі... Але без галасу, без паніки. П'ять років... Я вже десять прожив. Ха-ха!.. (*Сміється*). [1; с. 212]; Сама його попросила: «Женися зі мною». (*Усміхається*) [1; с. 262]

Ремарки, що вказують на раптові дії: Так я й живу... Живу зараз у реальному й нереальному світі. Не знаю, де мені лучче... (*Встає. Підходить до вікна*) [1; с. 29]; Будемо жити тут. Тепер тут — наш дім... Чорнобиль — наш дім. Наша батьківщина... (*Зненацька всміхається*). [1; с. 74] Вона, сука, жила зі мною. Не боялась. (*Зненацька співає*). [1; с. 88]; Хоче анекдот? (*Тут-таки починає розповідати*). [1; с. 88] Вона мене боїться... Забрала малого... (*Зненацька поважно*). [1; с. 88]; Я бачив чоловіка, перед очима якому ховали його дім... (*Встає й відходить до вікна*). [1; с. 99]; Я хочу любити! Я люблю! Я за кохання своє молюсь! А мені... (*Уриває фразу. Бачу, що говорити не хоче*). [1; с. 109]; Що я хочу зрозуміти? Сама не знаю... (*Непомітно всміхнулася*) [1; с. 200]; (*Повертається до початку нашої розмови*). Ви забули... Тоді... [1; с. 230]; Довго ми страху не мали... (*Несподівано всміхається*). [1; с. 261]; (*Приносить альбом. Показує весільні фотографії. І коли вже збираюся прощатись, вона мене перепиняє*). [269];

Ремарки, що виражають емоцію хвилювання: Не така наша людина проста... Зрозуміла... І поверхова... (*Розхвилювався*). [1; с. 162]; Позбутися наукового ступеня, а то й партквитка. (*Починає нервуватися*). [1; с. 186]; Політичне діло. Партбілет на стіл... (*Трохи заспокоюється*). [1; с. 227]; Але от

заявив би я тоді? Спробував би скасувати першотравневу демонстрацію? (*Знов починає гарячкувати*). [1; с. 227]; Я сам... Вона... У моєму домі... (*За якийсь час заспокоюється*). [1; с. 228]

Ремарки, що описують роздуми, застанови над ситуацією: Мене руйнує майбутнє, а не минуле. (*Замислюється*). [1; с. 43]; Згадувати? І хочу згадувати, й не хочу... (*Чи то дослухається до себе, чи сперечається сама з собою*) [1; с. 109]; Тут мовчать... Мовчать мої опоненти... (*Замислилась*). [1; с. 153]; Не піддається уяві... Щось... (*Застановляється*). [1; 160] Я тепер це про себе знаю... (*Замислюється*). [1; с. 193]; Великі події розтоптують його, не завваживши. Не спинившись... (*Замислюється*). [1; с. 199]; Навіть найчистішого, найбільшого... (*Поринає в себе*). [1; с. 224];

Ремарки, що виражають стан мовця або ж описують його мовлення: Повзаю біля могили навколішках... Завжди навколішках... (*Безладно*). [1; с. 27]; Теж жалко було викинути. (*І знов поважно*). Механізм зла працюватиме й при апокаліпсисі. [1; с. 119]; Якщо я злочинець, то чому я вбивав власну дитину? (*Далі неврозумливо*). [1; с. 228].

Інтродуктивних ремарок майже не спостерігаємо у творі. На нашу думку, це спричинено тим, що авторка намагається вплинути на почуття читачів, описуючи тільки емоції мовців. Цей вид ремарок здебільшого характерний для драматичних творів, у яких описують місце, час та обставини дій для розширення уяви читача та для постановки вистав. У романі «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» С. Алексієвич ми знайшли лише одну інтродуктивну ремарку, у якій вказано зовнішній вигляд кімнати, а також опис таблички: (*За мовою розкладає на столі, стільцях, підвіконні фотографії: гігантський, завбільшки з колесо у возі, соняшник, лелече гніздо в порожньому селі, самотній сільський цвинтар із табличкою на воротах: «Високая радиация. Вход и въезд запрещен», дитячий візочок у дворі хати з позабаваними вікнами, на ньому сидить ворона, як над своїм гніздом, вічний журавлиний ключ над здичавілими полями...*) [1; с. 217].

Проаналізувавши ремарки в романі Світлани Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього», можна зазначити, що авторка вживає ці синтаксичні одиниці для того, щоб максимально зблизити мовців із читачами, оскільки використовує супровідні ремарки, в яких описує почуття та емоції інтерв'юерів. У деяких ремарках фіксуємо й емоції письменниці, які вона переживала, записуючи ці історії. Щодо частиномовної належності, то більшість ремарок виражені дієсловами теперішнього часу, тому що авторка описувала емоції в реальному часі.

2.3. Модальні синтаксеми в романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього»

Категорія експресивності й досі залишається предметом наукової дискусії, її активно досліджують українські та зарубіжні мовознавці. Одним із засобів вираження експресивності в художньому тексті є модальні синтаксеми. Це явище характеризується широким стилістичним використанням. Адже ці конструкції можна вживати в різних функційних стилях. У нашому дослідженні ми звернемо увагу на функціонування цих конструкцій у художньому стилі. Саме в цьому стилі експресивність відіграє одну з основних ролей.

Чорнобильська катастрофа привернула увагу не тільки науковців та істориків, а й письменників. С. Алексієвич дуже ретельно підійшла до добору матеріалу для свого роману «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього». Цей роман є яскравим зразком художньо-документальної прози. С. Алексієвич у романі вміщує велику кількість історій очевидців Чорнобильської катастрофи, а отже кожне слово повинне передати емоції мовців. Тому модальні синтаксеми відіграють важливу роль у переданні пережиття трагедії очевидцями. Ці синтаксичні конструкції виражають ставлення мовця до висловленої ним думки і є одним із найпоширеніших

засобів репрезентації суб'єктивної модальності в романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього».

С. П. Бевзенко, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, П. С. Дудик, І. І. Слинько, М. У. Каранська, Л. О. Кадомцева та інші лінгвісти досліджували модальні одиниці з граматичного погляду. Проте, менш вивченим в українському мовознавстві є питання, що стосується особливостей вживання вставних одиниць у різних стилях мовлення. А ось вставні конструкції вивчали В. С. Ващенко, І. Г. Чередниченко, П. С. Дудик, А. П. Коваль, О. Д. Пономарів, С. Я. Єрмоленко та ін.

В сучасній лінгвістиці все більше зростає інтерес до експресивних синтаксичних конструкцій. Експресивний синтаксис розглядає донесення до читача (слухача) не тільки змісту повідомлення, а і його модальної та емоційної сторін, щоб зобразити найрізноманітніші відтінки людських емоцій. Саме тому більшість письменників використовували у своїй творчості засоби експресивного синтаксису, щоб вплинути на свідомість та викликати певної емоції у читача.

У нашій роботі ми звернули увагу на вставні конструкції, а саме на модальні синтаксеми. Оскільки ці синтаксичні конструкції виражають додаткові значення, а також зображають людські емоції за допомогою мовних засобів. Вивчення модальних синтаксем як засобів експресивного синтаксису в художніх текстах привернуло увагу багатьох науковців. А. П. Загнітко позначав їх терміном вставні [21; 245–250]. І. Р. Вихованець дає їм визначення модальних синтаксем [4; 265]. У граматиці найчастіше використовують для позначення цих лексем використовують термін «вставні слова й словосполучення», які «привертають увагу до таких стилістичних деталей, як оцінка висловленого в реченні, запевнення, підтвердження або заперечення його, різноманітні припущення, сумніви або здогадки» [43; с. 379].

Як зауважує Н. Івкова, проникнення та наявність експресивного синтаксису в українському писемному мовленні можна пояснити граматичним ладом мови, адже в його основі лежить розмовне мовлення, для якого характерна внутрішня членованість цілісних єдностей. Саме від творчої особистості письменника, його світобачення й ідейно-естетичної концепції залежить наявність і розмаїття засобів експресивного синтаксису в художньому тексті. [25; с. 56]. У досліджуваному романі, який написаний на основі розмовного мовлення, дуже чітко простежуємо вплив експресивної лексики на читача.

С. Алексієвич у романі «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» використовує велику кількість модальних синтаксем, які в поєднанні з іншими лексемами та граматичними засобами виражають такі значення:

а) вірогідності, достовірності, впевненості: *безсумнівно, без сумніву, немає сумніву, безумовно, безперечно, дійсно, зрозуміло, звичайно, звісно, правда, справді, природно, само собою, певна річ, певне діло, велике діло, видима річ*, тощо, напр.: **Безумовно** — людина, вона його не так обслуговувала, допустилася страхітливих помилок [1; с. 148]; *Розмови, і про футбол, звичайно* [1; с. 82]; *Я сіла й не йду з хати, правда, на ключ не замикала* [1; с. 46]; *Їм, певна річ, нічого не дали* [1; с. 249];

б) гаданості, недостовірності, непевності, припущення, можливості, ймовірності: *видимо, видно, здається, мабуть, може, може бути, можливо, очевидно, очевидячки, певно, напевно, либонь, ймовірно, видається, можна сказати, треба гадати, як видно, є надія, як здається і под.,* напр.: *Потім хтось оддав мені свою каструльку, здається, прибиральниця чи чергова з готелю* [1; с. 19]; **Либонь**, *таки справді щось скоїлося* [1; с. 189]; **Мабуть**, *ми всі швидше впоралися би з воєнною атомною ситуацією, як у Гіросимі, до неї ж, власне, й готувалися* [1; с. 33]; *Саркофаг споруджували поспіхом,*

конструкція унікальна, **напевно**, інженери-розробники з Пітера можуть нею пишатися [1; с. 11];

в) емоційних оцінок повідомлення – радості, задоволення, прикрасі, жалю, здивування, обурення: *на жаль, на радість, на щастя, на сором, нівроку, дивна річ, чого доброго, як на біду, як навмисне, на лихо, як на лихо, як на гріх, як на зло, хвалити долю, хвалити Бога, слава Богу, на диво, на біду, на нещастя, шкода, грішним ділом, ніде гріха діти, гріх сказати тощо, напр.: Несподівана розмова, що почалась так серйозно, **на жаль**, урвалася [1; с. 154]; У газетах писали, що, **на щастя**, вітер дув не в той бік [1, с. 118]; **Слава Богу** — живі [1; с. 53]; **Шкода**, я цього не зняв... [1; с. 114];*

г) джерела повідомлення: *на думку, з погляду, за повідомленням, кажуть, як кажуть, як відомо, за висловом, мовляв, мов, по-моєму, на мій погляд, як на мене, на нашу думку, по-твоєму, як на тебе, по-вашому, як на вас та ін., напр.: І ми взяли за справу, **з погляду** здорового глузду неможливу [1; с. 143]; **Не, кажуть**, щось таке, що на землі лежить і в землю лізе, а побачить не можна [1; с. 44]; **Хтось там, як кажуть**, одмазався, приніс довідку, що в нього виразка шлунку, і мене замість нього [1; с. 85]; Якщо хто протестував, хотів забрати труну на батьківщину, тому доказували, що вони, **мовляв**, герої й тепер уже сім'ї не належать [1; с. 25]; Як **на мій погляд**, ми — матеріал для наукових досліджень [1; с. 127];*

г) порядку висловлень, їх зв'язку, основного в повідомленні, певних частин, висновків: *виявляється, наприклад, приміром, скажімо, до речі, нарешті, врешті, зокрема, зрештою, на додаток, додатково, зокрема, головне, загалом, взагалі, словом, власне, втім, між іншим, до того ж, крім того, разом з тим, по-перше, по-друге, отже, а отже, виходить, значить, як на те, між тим, з одного боку, з іншого боку, у всякому разі тощо, а також протиставлення якогось повідомлення раніше висловленому: навпаки, однак, однаке, проте, напр.: Обклали сидіння свинцевими пластинами, повирізали*

нагрудні жилети з тонкого листового свинцю, але, **виявляється**, від одних променів вони захищають, від інших — ні [1; с. 81]; Про те, **наприклад**, що всі наші гуманістичні уявлення відносні... [1; с. 119]; Як цей мікрорентген переходить, **скажімо**, в імпульс? [1; с. 151]; Вік — від двадцяти п'яти до сорока років, багато з вищою освітою, з середньотехнічною, я, **до речі**, вчитель історії [1; с. 99]; Коли ти вже, **нареши**, в свою Росію забереєшся? [1; с. 70]; І, **взагалі**, про людину жахливе щось дізнався [1; с. 116]; У перші місяці був страх, особливо лікарі, вчителі, **словом**, інтелігенція, грамотніші люди, вони все кидали й виїздили [1; с. 127]; **Отже**, є надія [1; с. 144];

д) активізації уваги співрозмовників: бач, бачиш, бачите, глянь, гляньте, розумієш, розумієте, уяви, уявіть, знаєш, знаєте, віриш, вірите, пам'ятаєте, слухайте, послухайте, погодьтеся, пробачте, даруйте, дозвольте та ін., напр.: Он, хлопці, **бачите**, уламки лежать [1; с. 212]; Дак, **повірите**, за сім год ні одного цвяха не забили [1; с. 56];

е) характеру висловлення, способу передачі думки, типу її оформлення: власне кажучи, грубо висловлюючись, з дозволу сказати, інакше кажучи, іншими словами (кажучи), коротко кажучи, коротше (кажучи), м'яко кажучи, між нами кажучи, можна сказати, одним словом (кажучи), попросту кажучи, по правді кажучи, відверто кажучи, сказати правду, смішно сказати, сказати по совісті, так би мовити, точніше, чесно кажучи, якщо можна так висловитися, якщо говорити правду і под., напр.: **Одним словом**, трин-трава [1; с. 234]; До портрету, **так би мовити**... [1; с. 228];

є) ступеня звичайності висловленого: як звичайно, за звичаєм, як завжди, бувало, було, трапляється, як водиться, як заведено, як правило тощо, напр.: Після офіційних урочистостей люди не розійшлися, **як звичайно**, а стали співати пісень [1, с. 246]; Весною з бруньок, **як завжди**, листочки розвинулись [1; с. 255]; **Бувало** — кров із вух текла, з носа [1; с. 78]; Ну зовсім, **було**, сама я осталась [1; с. 48]; У тих, хто працював на реакторі або в

безпосередній до нього близькості, як правило, вражається... схожий симптом у ракетників, це діла звісні... як правило, вражається сечостатева система [1; с. 165].

Кожна з вищенаведених семантичних груп активно функціює в романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього». Та згідно з нашим дослідженням, у романі С. Алексієвич "Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього" найбільше функціують модальні синтаксеми зі значеннями порядку висловлень, їх зв'язку, основного в повідомленні, певних частин, висновків та джерела повідомлення. Оскільки основою цього роману є розмовне мовлення очевидців Чорнобильської трагедії, тому ми вважаємо цілком обґрунтованим вживання синтаксичних конструкцій саме в цих значеннях. Адже, вони є найбільш характерні для розмовного мовлення. Письменниця передала всі емоції та почуття мовців за допомогою всіх вищезазначених мовних структур, щоб передати все те, що відчували люди, для яких Чорнобиль став найкращим та водночас найгіршим місцем у світі.

Вставні і вставлені конструкції є поліфункційними одиницями та мають потужний комунікативний потенціал. Ці експресами семантично та формально зв'язують текст, оскільки за їх допомогою виконують емоційно-експресивну й модальну оцінку повідомлення.

Вставні слова та словосполучення граматично не зв'язані з реченням, оскільки вони не пов'язані з членами речення синтаксичними зв'язками, і не є членами речення. Проте деякі лінгвісти з цією думкою не погоджуються. Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, І. Слинько визначають поняття «вставні компоненти» як такі форми, що вводяться в речення задля вираження суб'єктивного ставлення до того, про що описано з погляду його емоційної оцінки, способу оформлення думок, ймовірності чи неймовірності, привернення уваги співрозмовника тощо. М. Шанський наголошував на

тому, що вставні конструкції є обов'язковими в реченні, а О. Руднєв стверджував, що вставні слова є членами речення [25; с. 17].

На нашу думку, модальні синтаксеми не можуть бути членами речення, а тільки показувати ставлення мовця до ситуації чи явища за допомогою певних слів чи конструкцій. Вони можуть тільки надавати певні відтінки значень, і навіть якщо їх вилучити з речення, то його зміст не зміниться.

Вставні конструкції не можна ставити на початку речення, тому що вони є лише приблизними поясненнями, доповненнями і переважно є у середині або в кінці речення. І вставні, і вставлені конструкції не мають граматичного зв'язку з головним реченням і з'єднуються з головним реченням за допомогою сполучників так і безсполучниково [25; с. 117].

Отже, модальні синтаксеми є одним зі складників системи виражальних засобів художнього мовлення. Вони надають реченню певної модальної спрямованості, зображають саме таке, а не інше сприймання висловленого персонажем, що допомагає читачу відчувати Чорнобильську трагедію через мову очевидців.

2.4. Особливості обірваних (неповних) речень як засобу вираження експресивності

Не кожна думка може бути завершена, чи то інтонаційно, чи семантично. В мовленні часто помічаємо, що мовці можуть недоговорювати щось. І це відбувається як навмисно, так і ненавмисно, залежно від ситуації. Для того щоб виразити незакінчену думку в художньому творі, письменники послуговуються обірваними реченнями.

Художньо-документальний роман Світлани Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» ґрунтований на розповідях очевидців чорнобильської катастрофи. Тому в цьому художньому творі переважає розмовний стиль мовлення. А для цього стилю найбільш характері

незакінчені речення. В цьому романі ми простежили велику кількість речень цього виду, хоч і використання їх, на нашу думку, було не завжди доцільне. Та й взагалі існування цих речень як окремого виду синтаксичних конструкцій багато науковців заперечує.

Незакінчені речення досліджували П. С. Дудик, А. П. Загнітко, Л. А. Іванова, В. М. Пітель, О. П. Сковородников, І. А. Попова, М. У. Каранська. Ці конструкції в синтаксисі є досить невизначеним поняттям. Адже частина науковців розуміє їх як різновид неповних речень, а не як окремий вид синтаксичних конструкцій. Неповні речення – це речення, в яких пропущений член можна визначити з контексту. Одні дослідники вважають їх одним із видів неповних - “власне-неповні”, “нерозгорнуті” реченнями (І. А. Попова [35; с. 33]), інші ж “недомовленими” (П. С. Дудик [15; с. 303-306]), Л. Іванова визначає їх «еквіваленти речень», М. У. Каранська як «обірвані неповні речення», а деякі взагалі не визнають їх реченнями (Е. М. Галкіна-Федорук [8; с. 134]).

П. С. Дудик називає їх недомовленими реченнями, основною ознакою яких «є їх незавершеність», які потрібно трактувати “поширено – як незакінченість змістову, структурну та інтонаційну” [15; с. 303]. Адже для речення характерна інтонаційна, змістова та структурна завершеність, тому цей вид синтаксичних конструкцій лише умовно названо реченнями, оскільки вони не мають звичних ознак речення. Тому, на думку мовознавця, вони є лише “початкові частини звичайних речень – простих «самостійних», складносурядних і складнопідрядних” [15; с. 303]. Як вважає П. С. Дудик, їхня «обірваність» є перешкодою для їх точного визначення в синтаксисі, оскільки в цих конструкціях важко визначити типові риси для них. Їхня структура, семантика, небагатослівність є не випадковою, оскільки вона виконує експресивну функцію. Адже основою незакінчених (обірваних) речень є

“певний емоційний стан мовця, його волевиявлення за конкретної ситуації, переживання й оцінка, міркування, наміри тощо” [15; с. 303].

На думку І. А. Попової, що у таких висловлюваннях незакінчена думка не є повністю сформована і закінчена, тому і не може бути реченням [35; с. 33]. Найбільш радикальним є підхід К.М. Галкіної-Федорук, яка безапелювано стверджує: “Не можна зараховувати до неповних речень особливий розряд перерваних речень, де наявна і неповнота, і недомовленість думки. Такі недомовлені вислови не можна вважати й реченнями, оскільки ми навіть не знаємо, що хотів сказати мовець” [8; с. 134].

А. Загнітко розглядає обірвані речення в межах контекстуально неповних речень, оскільки, на його думку, пропущену інформацію можемо зрозуміти з попереднього контексту, а сам термін «речення» вважає правильним, адже такі одиниці мають виражені «реченнєвотвірні начала» [21; с. 629].

В. Пітель також визначає незакінчені конструкції як «речення», тому що вони мають основні ознаки цієї синтаксичної одиниці: структурну схему; предикативність; бути засобом утворення та вираження думок; здатність виконувати комунікативну функцію. Крім того, лінгвіст наполягає на відмежуванні незакінчених речень від тих, які є власне неповними, наголошуючи, що для незакінчених структур має значення не лише контекст чи ситуація, а й підтекст, який не є семантично виразним. Коли ми сприймаємо незакінчене речення, як зазначають дослідники, то можемо розуміти його по-різному, а от неповне речення має тільки одне значення, яке є змістовно завершене. [34].

К. Шульжук об'єднує погляди вищевказаних мовознавців і зазначає, що «незакінчені структури, залежно від репрезентації їхніх компонентів, можна вважати й реченнями (за умови прозорості структурної організації конструкції), й еквівалентами речень (якщо не є передбачуваною двоскладність /

односкладність їх побудови).» [52; с. 145]. На думку синтаксиста, перервані, неповністю висловлені думки, виражені в обірваних реченнях, мають власне значення, а в деяких випадках незакінчені речення є влучними, та вмотивованими. І цієї структури достатньо, щоб виконати найважливішу функцію речення – комунікативну. [52]

А. П. Грищенко, на нашу думку, найбільш влучно визначає ці конструкції як «фрагментарну ситуативно-мовленнєву реалізацію речення-висловлення з невираженими ознаками внутрішньої структурної організації й комунікативноінформативної завершеності» [11; с. 405]. На письмі незакінчені речення позначаємо за допомогою відповідного знака пунктуації – «три крапки», який є основним показником структурної, змістової та інтонаційної незавершеності, а в усному мовленні – тривалою паузою.

Отже, незакінчені (обірвані) речення – це синтаксичні конструкції, що є незакінченими змістовно, структурно, й інтонаційно. Цей вид речень характерний для розмовного стилю мовлення. Тож використовуючи розмовне мовлення у художньому творі потрібно зважати на особливості цього стилю мовлення. Пишучи той чи той твір, письменник свідомо планує вживати там, де це доречно, цей вид речень. З іншого боку, ці речення можуть бути художньою обробкою автора у творі, вони є відбитком живої розмовної мови і показують основні ознаки мовлення героїв. У цьому випадку наявність обірваних речень не залежать від автора художнього твору. [35; с. 76]. Якраз у романі «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» С. Алексієвич простежуємо цю ситуацію. Адже авторка використовує незакінчені речення для того, щоб точно передати мовлення інтерв'юерів, які через ці речення передають різноманітні емоції, або ситуації.

Основними умовами, що призводять до виникнення незакінченості речень, є різноманітні відхилення, що виникають на тій чи тій стадії утворення речення. Такі відхилення можуть траплятися на будь-якій стадії.

Загалом їх визначають за допомогою трьох факторів: позицією мовця, позицією співрозмовника та мовленнєвою ситуацією. Причини утворення обірваних речень мовознавці поділяють на об'єктивні (зовнішні причини) і суб'єктивні (внутрішні причини), а також причини зі змішаними ознаками.

Об'єктивні (зовнішні) – причини, які залежать від певної ситуації, або інших мовців. Це може бути втручання іншої особи в мовлення мовця або є перебивання розмови. Також може бути втручання певного предмета у мовлення мовця, чи зміна мовленнєвої ситуації (поява або зникнення особи, предмета, раптова зміна реакції, зовнішнього вигляду або теми співрозмовника тощо). Зовнішні причини не є характерними для утворення обірваних речень в романі «Чорнобильська молитва» С.Алексієвич, оскільки весь роман побудований на монологах, тому ніхто та ніщо не втручався в мовлення мовців.

На нашу думку, в цьому романі переважають суб'єктивні або ж внутрішні причини утворення незакінчених речень. Оскільки, суб'єктивні причини пов'язані з особистістю мовця. Особа, яка говорить лише відносно залежить від умов, вона може утворювати синтаксичні конструкції відповідно до власного наміру. Щодо поведінки оратора, то на це впливають різні фактори, які мають вирішальне значення для загального процесу формування цього виду речень.

До суб'єктивних причин утворення обірваних речень мовознавці відносять:

Фізіологічні: речення виникають внаслідок певного фізіологічного стану мовця, тобто хвороби, кашлю, сну, травми тощо. Часто вони можуть супроводжуватися словами, що описують відповідний фізіологічний стан: — *Болить, жіночки... Ой як мені болить!* [1; с. 61]; *А говорить вона не може...* *Коли болить, тягне голосом: а-а-а...* [1; с. 66].

Логічні: незакінченість речення зумовлена нездатністю мовця сформулювати свою думку або дібрати потрібне слово чи вираз: *Такими людьми виявилися... Такими!* [1; с. 18]; *У мене також є питання... Сам я на нього відповісти не можу...* [1; с. 41] *Мої почуття... Я мучився, порпався в пам'яті й згадав...* [1; с. 41].

Психологічні: обірвані речення найчастіше утворюються через переживання сильних емоцій. У романі «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» С. Алексієвич ми виявили їх значну кількість, тому поділили на групи емоцій, які відчував мовець:

Хвилювання: *Момент німоти... Він запам'ятався всім...* [1; с. 32]; *Найстрашніше зі мною було в дитинстві... Це — війна...* [1; с. 41]; *Мені про це не можна... Я дитинки сподіваюся, я вагітна. Але я вам розкажу...* [1; с. 67]; *Не така наша людина проста... Зрозуміла... І поверхова... (Розхвилювався).* [1; с. 162] *Постійно... але сказати відкрито про результати... Позбутися наукового ступеня, а то й партквитка. (Починає нервуватися)* [1; с. 186].

Радості, сміху, щастя: *Останній день нашого того життя... Дочорнобильського... Такі ми щасливі!* [1; с. 24]; — *«Це — бабуся з Чорнобиля».* *Ха-ха-ха...* [1; с. 56]; *Ну, от і живемо, Ваша світлість... Ха-ха...* [1; с. 57]; — *Я плакать не люблю... Я люблю анекдот новий послухать..* [1; с. 61].

Суму, плачу: *Але я ще не знала, як я його любила. Не уявляла...* [1; с. 14]; *А як умер, ні разу не покликав... Ні разу... (Плаче).* [1; с. 16]; *Колір лиця... Колір тіла... Синій... Червоний... Сіро-бурий...* [1; с. 19]; *Ми тільки-но побралися... Ще не натішилися одне одним...* [1; с. 19]; *Я вже можу про це розказувати... Раніше не могла... Десять років мовчала... Десять років... (Вмовкає).* [1; с. 21]; *Хоча самої труни не запам'ятала, а — великий поліетиленовий пакет... Той пакет...* [1; с. 24]; *Я її вбила... Я... Вона... Спасла...* [1; с. 27].

Розпачу, безнадії: *Я не питала... Тільки він... Він... Із дня на день одно чую: умер, умер... Умер Тищура. Умер Тітенюк. Умер... Як молотком по*

тім'ячку... [1; с. 22]; Уже я від нього не відступилася... Аж до труни супроводила... [1; с. 24]; Цього навіть не переживеш... Це все таке рідне... Таке... Ні оден розмір взуття не можна було натягнути... Поклали в гріб босого... [1; с. 25]; В печінці — двадцять вісім рентген... Вроджений порок серця... [1; с. 26]; Ви мене тільки зачепили, а я вже падаю, падаю туди. В кошмар... У страхіття... Лечу... [1; с. 42].

Сумніву: *Як вони всі? Вони будуть жити? Жити... (Мовчить). [1; с. 18]; Господи! Мене часто мучать сумніви... Я з багатьма про це говорив... Хто ж ми? Хто? [1; с. 140].*

Надії, сподівань: *Іноді наче чую його голос... Живий... [1; с. 14]; Знала тільки, що мушу його побачити... Знайти... [1; с. 17]; Кликав мене цілий час: «Люся, де ти? Люсінька!» Кликав і кликав... [1; с. 22]; Якби я могла їх туди не пустити... Якби ж... [1; с. 24]; Мені показали... Дівчинка... [1; с. 26]; Храми знову заповнилися людьми... Вірянами й нещодавніми атеїстами... [1; с. 33]; — І пережили все, перетерпіли... [1; с. 53].*

Подиву, незрозумілості: *Навіть не чула ворухінь під серцем... Хоч була вже на шостому місяці... [23]; І вони... Вони фотографували... [23]; Вони спантеличені... Лежать із таким здивованим виразом... [174].*

Як бачимо, у романі «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» С. Алексієвич переважають психологічні причини утворення незакінчених (обірваних) речень. На нашу думку, це через тему розповідей мовців, а також через особливості характерів та рівень чутливості очевидців. Адже хтось був ліквідатором, який страждав сам, хтось був сім'єю ліквідаторів, які переживали втрати свої близьких, хтось був науковцем, який оцінював цю ситуацію тільки з погляду науки, а хтось був дитиною, яка хотіла мати щасливе дитинство, у місті, якому вона народилась.

Отже, як бачимо у романі "Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього" Світлана Алексієвич використовує обірвані речення більшою

мірою для того, щоб краще описати кожен емоційний інтерв'юєрів: чи то хвилювання, чи сум, чи радість, чи розпач, чи подив. У цьому художньому творі саме ці експресивні синтаксичні конструкції є в найбільшій кількості та дуже виразно виконують експресивну функцію. Тому обірвані речення, на нашу думку, відіграють досить важливу роль у формуванні експресії цього роману, для тематики це характерно.

Висновки до другого розділу

Проаналізувавши весь матеріал у другому розділі, можемо зробити висновок, що експресивність у художньому тексті може бути втілена в різних синтаксичних засобах. У художньо-документальному романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» ми визначили такі синтаксичні засоби: слова-речення, обірвані (незакінчені речення), модальні синтаксеми та ремарки.

За нашими спостереженнями, для мовної економії та експресивності мовлення у романі вжиті еквіваленти речення. Ми поділили слова-речення на стверджувальні, заперечні, питальні, спонукальні, емоційно-оцінні. Найбільшою стала група емоційно-оцінних слів, які є найяскравішим підтвердженням експресивності тексту. Цікавим є те, що однакове слово-речення могло мати кілька значень залежно від контексту. Наприклад, стверджувальне слово-речення «Так» могло виражати не тільки ствердження, емоційне піднесення та впевненість, інколи бути питанням, а деколи виражає сумнів. Тому слова-речення в цьому романі є одними із синтаксичних конструкцій, які виконують експресивну функцію в тексті.

Ще одна синтаксична конструкція, яку частіше використовують у драматичних творах, проте тут авторка використала у прозі – це ремарка. Ця синтаксична конструкція відображає дії та емоції мовців під час розповіді. Ми поділили їх на кілька груп: за функцією (інтродуктивні та супровідні), за

способом вираження (дієслівні, прислівникові, прислівниково-дієслівні, іменниково-дієслівні та дієприслівникові), за будовою (прості і складні) та за семантикою (ремарки, що виражають емоцію суму, плачу, розпачу; ремарки, що виражають емоцію мовчання; ремарки, що виражають емоцію радості, сміху, щастя; ремарки, що вказують на раптові дії; ремарки, що виражають емоцію хвилювання; ремарки, що описують роздуми над ситуацією; ремарки, що виражають стан мовця або ж описують його мовлення). Проаналізувавши кожен класифікацію ремарок, ми визначили, що С.Алексієвич у художньо-документальному романі «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» використовує супровідні ремарки (описують мовлення героїв, невербальну поведінку (жести, міміка, пози), почуття, переживання мовців), за частиномовною належністю переважають ремарки виражені дієсловами теперішнього часу, оскільки авторка описує емоції мовців в час мовлення, за будовою більшість ремарок є простими, а стосовно семантики, то переважають ремарки, які описують мовчання. Загалом використання ремарок досить позитивно впливає на сприймання тексту, оскільки переносить читача до мовців, ніби він стає прямим слухачем.

Наступною експресею, яку ми розглянули це були незакінчені (обірвані) речення. Причини утворення цих синтаксичних конструкцій – суб'єктивні, оскільки вони пов'язані з особистістю мовця. Ми їх поділили на три групи: фізіологічні, логічні та психологічні. У романі «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» у значній кількості переважають психологічні. На нашу думку, це через тему розповідей мовців, а також через особливості характерів та рівень чутливості очевидців. У цьому художньому творі саме ці експресивні синтаксичні конструкції є в найбільшій кількості та дуже виразно виконують експресивну функцію.

І останнім засобом експресивного синтаксису у романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» є модальні синтаксеми.

Вони виражають ставлення мовця до певної ситуації, явища, особи чи предмету розмови. В цьому художньо-документальному творі переважають модальні синтаксеми, які описують порядок висловлень, їх зв'язок, основне в повідомленні, певних частинах, висновках.

Проаналізувавши вищенаведені синтаксичні конструкції, можемо стверджувати, що вони виконують експресивну функцію, а також функцію впливу на читача. Використання цих експресем є індивідуальне, оскільки залежно від того, яка мета твору, і що саме автор хоче донести до своїх читачів, такі мовні засоби він обиратиме.

ВИСНОВКИ

Отже, проаналізувавши мовні засоби в романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього», можемо зробити висновок, що за допомогою певні синтаксичні конструкції можуть виконувати експресивну функцію.

У першому розділі нашої роботи ми з'ясували погляди науковців та розрізнення понять «експресія», «емоція» та «експресивність». Також з'ясували місце експресивного синтаксису в сучасному мовознавстві. У цьому ж розділі дослідили, які є класифікації експресивних синтаксичних конструкцій. І простежили роль експресем у художньому тексті на прикладі художньо-документального роману С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього».

Категорія експресивності досі є предметом наукових дискусій українських та зарубіжних мовознавців. Поглиблення інтересу науковців до функціонування стилістичних засобів увиразнення мови, їхніх функційних особливостей призвело до дослідження засобів експресивності.

Більшість лінгвістів вважають, що експресивність – це здатність передати ставлення до особи, предмета, ситуації чи явища за допомогою певних мовних засобів. Саме через неї можна вплинути на реципієнта та виразити свої почуття, емоції. Для позначення мовного засобу, що виражає експресивність більшість науковців обрали термін «експресема».

Класифікацій експресем є дуже багато, проте єдиної немає. Оскільки автори цих розподілів, їх групували за різними критеріями. Тому правильної класифікації ще немає. У нашому дослідженні ми групували виражальні засоби за наявністю в романі.

В художньому тексті найкраще реалізується експресивна функція. Адже більшість художніх творів спрямована викликати певні почуття в читача. Проте у вибраному для дослідження романі простежуємо явище входження

розмовно-побутового стилю в художній. Розмовно-побутовий теж характеризується не меншою експресивністю.

Художньо-документальний роман С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» – це твір білоруської письменниці, який складається із розповідей очевидців Чорнобильської катастрофи. Письменниця збирала ці історії з різних куточків України, Білорусі. Оповідачами є ліквідатори, дружини загиблих рятувальників, науковці (здебільшого хіміки та фізики), жителі м. Прип'ять та ближніх сіл, маленькі діти. Авторка намагалась якнайточніше передати розповіді включно з емоціями, паузами, діями, та навіть місцевим діалектом. Входження розмовного мовлення в художній текст є ще одним чинником для реалізації експресивної функції.

У другому розділі ми розглянули типи синтаксичних структур, які є виразниками експресії в романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього»: еквіваленти речення, ремарки, модальні синтаксеми та обірвані (незакінчені) речення.

На нашу думку, еквіваленти речення є одними із дискусійних тем у синтаксисі. Оскільки одні науковці вважають їх підвидом неповних речень, інші – окремим видом речень, а деякі їх зовсім не визнають як самостійні синтаксичні структури. Ми вважаємо ці конструкції самостійним видом речень. Їх часто вживають для мовної економії та експресивності мовлення. Ми поділили слова-речення на стверджувальні, заперечні, питальні, спонукальні, емоційно-оцінні, слова-речення у функції структур мовного етикету. Найчисельнішою стала група емоційно-оцінних еквівалентів речень та питальних. Саме ці групи є найяскравішим підтвердженням експресивності тексту.

Окрім еквівалентів речень, у романі важливу роль відіграли ремарки. Ці синтаксичні конструкції зазвичай використовують у драматичних творах,

проте у прозі вона набуває нових значень. Ремарки відображають дії та емоції мовців під час розповіді. Ми поділили їх на кілька груп: за функцією, за способом вираження, за будовою та за семантикою. Проаналізувавши кожен із класифікацій, ми визначили, що С.Алексієвич у художньо-документальному романі «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» використовує супровідні ремарки, за частиномовною належністю переважають ремарки виражені дієсловами теперішнього часу, оскільки авторка описує емоції мовців в час мовлення, за будовою більшість ремарок є простими, а стосовно семантики, то переважають ремарки, які описують мовчання. Загалом використання ремарок досить позитивно впливає на сприймання тексту, оскільки переносить читача до мовців, ніби він стає прямим слухачем.

Важливими експресемами в романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього» є модальні синтаксеми. Ці конструкції виражають ставлення мовців до висловлюваного. Ці синтаксичні одиниці ми диференціювали здебільшого за семантикою.

Останніми синтаксичними одиницями, які виражають експресію у творі, є обірвані (незакінчені) речення. Це найчисельніша група експресем у цьому творі. Саме за допомогою обірваних речень авторка намагалась відтворити мовлення героїв з усіма тонкощами. Проте важливо не ототожнювати їх з неповними реченнями, адже у тексті чимало речень закінчуються три крапкою, та не всі є незакінченими.

У нашому дослідженні ми досягли поставленої мети: проаналізували засоби експресивного синтаксису та функційно-стильове призначення їх у романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього». А також виконали всі поставлені завдання:

- проаналізували праці науковців, які досліджували проблеми експресивного синтаксису;

- виокремили засоби експресивного синтаксису в художніх текстах;
- окреслили їх функційно-стильове призначення у романі С.Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього»;
- дібрали переконливі приклади для ілюстрації вищезазначених особливостей.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні інших засобів експресивного синтаксису у творах Світлани Алексієвич, а також в аналізі одиниць інших мовних рівнів.

Отже, усі вищеназвані синтаксичні конструкції є виразниками експресивної функції у романі С. Алексієвич "Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього".

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Береговская Э.М. Очерки по экспрессивному синтаксису. М.: Рохос, 2004. 180 с.
2. Бойко Н. І. Лексичні експресиви як стилетвірні компоненти художнього тексту. 2014, С.7–10.
3. Вавринюк Т. І. Засоби експресивного синтаксису в художньому тексті. Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету, 2013. С. 222–228.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. К.: Либідь, 1993, 368 с.
5. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксис засобів експресивізації в українському політичному дискурсі: монографія. Вінниця : ТОВ "ТВОРИ", 2018. 336 с.
6. Воробьева О. П., Мороховський А. Н., Тимошенко З. В. Стилистика английского языка. Киев: Высшая школа, 1992. 241с.
7. Галкина-Федорук Е. М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке. Сборник статей по языкознанию. М.: Изд-во АН СССР, 1958. С. 119–132.
8. Галкина-Федорук Е.М., Горшкова К.В., Шанский Н.М. Современный русский язык. Синтаксис М.: Учпедгиз, 1958. 200 с.
9. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Наукова думка, 1985. 360 с.
10. Голубева И. В. Опыт создания коллективного речевого портрета (на материале экспрессивного синтаксиса мемуарной прозы): автореф. дисс. ... д-ра филол. наук: спец. 10.02.01 „Русский язык”. Краснодар: 2002. 36 с.
11. Грищенко А. П. Незакінчене речення. Українська мова: Енциклопедія / за заг. ред. В.М. Русанівського. 2-ге вид., доп. К., 2004. С. 405 – 406.

- 12.Гуйванюк Н. Експресивний синтаксис: досягнення і проблеми; Актуальні проблеми синтаксису: міжнар. наук. конф., 19–21 жовт. 2006 р.: матеріали конф. Чернівці: Рута, 2006. С. 267–275.
- 13.Гуйванюк Н. Лексичні й синтаксичні експресиви як засіб суб'єктивізації висловлення (на матеріалі творів буковинських письменників). Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. 2011. Вип. 7. С. 90–96.
- 14.Гуйванюк Н., Струк І. Ремарки-вставки у прозових творах О. Кобилянської. Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія: збірник наукових праць. Вип. 545–546. Чернівці, 2011. С. 260–266.
- 15.Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. К.: Наукова думка, 1973. 288 с.
- 16.Дудик П. С. Стилїстика української мови: Навчальний посібник. К.: Видавничий центр «Академія, 2005, 368 с.
- 17.Ермоленко С. Я. Стилистический компонент в семантике синтаксических единиц: дисс. ... д-ра филол. наук: 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)». К.: 1989. 400 с.
- 18.Ермоленко С. Я. Лінгвостилїстика: основні поняття, напрями й методи дослідження. Мовознавство, 2005. С. 112–125.
- 19.Жайворонок В. Вставлені речення та розділові знаки при них. Українська мова і література в школі, 1980. С. 16–19.
- 20.Загнітко А. Основи українського теоретичного синтаксису. Ч. 3. Горлівка: ГДППМ, 2004. 266 с.
- 21.Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови: Морфологія, Синтаксис. Д.: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 991 с.

22. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.
23. Зоріна Ю. Називний теми і називний уявлення в контексті сегментованих конструкцій поетичного і публіцистичного текстів: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2020. 214 с.
24. Івкова Н. М. Основні способи актуалізації художнього тексту. Збірник статей учасників шістнадцятої всеукраїнської практично-пізнавальної конференції, 22.
25. Івкова Н. М. Фігури експресивного синтаксису в сучасній публіцистичній літературі: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Горлівка, 2007. 218 с.
26. Конопленко Н. А. Текстотвірний потенціал парцельованих конструкцій: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Запоріжжя: 2007. 20 с.
27. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 350 с.
28. Ладиняк Н. Б. Естетична функція синтаксису прози Івана Багряного: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». К.: 2007. 20 с.
29. Матвійчук О. М. Експресивний синтаксис. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/5802/1/221-223.pdf> (дата звернення: 16. 04. 2022).
30. Мацько Л. І. Стилїстика сучасної української мови: підручн. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. Київ: Вища школа, 2005. 462 с.
31. Мацько Л. І. Стилїстичні функції емоційних вигуків. К.: Наукова думка, 1981. Вип. 21. С. 20–23.

- 32.Омаева З. Я. Синтаксические конструкции экспрессивного типа как средство выражения авторских интенций (на материале художественных произведений В. В. Набокова): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык». Махачкала: 2006. 176 с.
- 33.Пасік Н. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: навч. посіб. Ніжин: Вид-во НДУ ім М. Гоголя, 2003. 207 с.
- 34.Пітель В.І. Функціонально-семантична структура незакінчених речень у сучасній українській мові: дис. канд. філол. наук: 10.02.01 Івано-Франківськ, 2000. 188 с.
- 35.Попова И. А Неполные предложения в современном русском языке. Труды Ин-та языкознания. М.: Издательство АН СССР, 1953. Т. 2. С. 17–158.
- 36.Русская грамматика в. 2 т.: Синтаксис. Т. 2 / под ред. Н. Ю. Шведовой. М.: Наука, 1980. 709 с.
- 37.Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Київ: Довкілля, 2010. 844 с.
- 38.Сковородников А. П. Эллипсис как стилистическое явление современного русского литературного языка: пособ. для спецкурса. Красноярск: Изд-во Красноярск. гос. ун-та, 1978. 95 с.
- 39.Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. К.: Вища школа, 1994. 670 с.
- 40.Словник української мови: в 11-ти т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1970–1980. Т. VIII.
- 41.Современный русский язык: Морфология. Синтаксис / под ред. Е. М. Галкиной-Федорук. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1964. 467 с.
- 42.Степанов Г. В. О стиле художественной литературы. Вопросы языкознания. 1952, №5, С. 23–37.
- 43.Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / за заг. ред. І. К. Білодіда. К.: Наук. думка, 1973, 588 с.

44. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підруч. / за ред. А. К. Мойсієнка. Київ: Знання, 2013. 374 с.
45. Телия В. Н. Механизмы экспрессивной окраски языковых единиц. Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности. М.: Высшая школа, 1991. С. 36–67.
46. Томусяк Л. М. Семантико-синтаксична організація речень з дуплексивами: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Івано-Франківськ: 1999. 19 с.
47. Українська мова. Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. 856 с.
48. Харченко С. В. Семантико-синтаксична та комунікативна структура речень спонукальної модальності: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». К.: 2001. 21 с.
49. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови: монографія. Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 351 с.
50. Шипова И. А. Эмоциональный синтаксис в немецкоязычном художественном дискурсе: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 «Германские языки». М.: 2005. 17 с.
51. Шкловский В. Б. Художественная проза. М.: 1961. 667 с.
52. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник 2-ге вид., доп. К.: Академія, 2010. 406 с.
53. Якобсон Р. О. Лингвистика и поэтика. Структурализм: «за» и «против». М.: Прогресс, 1975. С. 193–230.
54. Яригіна В. В. Мовні засоби вираження експресії в жанрі сучасної проповіді: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Харків: 2012.

СПИСОК ПЕРШОДЖЕРЕЛ

1. Алексієвич С. А. Чорнобильська молитва: хроніки майбутнього / пер. з рос. О. Забужко. URL: https://Chornobylska_molytva_khronika_maibutnoho.pdf (дата звернення: 15. 10. 2022)